

HELTAI JÁNOS

A 16–17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI HITVITÁK ADATTÁRÁNAK TERVEZETE

Hans Robert Jauss *Hitvita* című magyar nyelven is olvasható tanulmányában Milorad Pavić regényének, a *Kazár szótár*nak az elemzése során számos elméleti igényű megjegyzést tesz a hitvitáról, mint jelenségről.¹ A hitvita szerinte a vég egyik alakzata, amely akkor jön létre, mikor a hitrendszerek lezárulnak, bennük továbblépni már nem lehet. A vég az igazság lezárása, a hitvita pedig a végre irányul. Az igazság azonban megszűnik igazság lenni – mondja –, mielőtt eltűnik belőle az ambiguitás mozzanata, dogmává válik, és méltatlanná arra, hogy igazságként jelöltessék. „A hitvita véghorizontot feltételez: lezárt igazságot és a vallási tan szilárd alakját. Itt már nem keresik sokáig az igazságot, hanem kijelentik a bizonyosságot. Itt a vallási tartalmak dogmákká lesznek, amint minden párt már csak a saját vallási uralmának kiterjesztésére vagy védelmére gondol, az egyedül üdvözítő hitnek sükketté kell lennie mások vallása iránt. A végső dolgok szembeállításának szűk határokat szabnak, hogy egy vita azzal a szándékkal, hogy a másként hívők érveit komolyan vegye, vagy egy idegen hitet akarjon megérteni, eleinte egyáltalán nem valósulhatott meg.”²

Jauss kifejezetten a monoteista világvallások, vagyis a zsidó, a keresztyén és a mohamedán vallás között a Mediterráneum térségében meg-megszűnő, de mindig újra fellángoló hitvitákról beszél. Vizsgálódásában hangsúlyozottan figyelmen kívül hagyja a reformáció korának hitvitáit, és nem is tart igényt arra, hogy megállapításait ezen a területen is érvényesnek tekintse.

Az alábbiakban tehát nem Jauss megállapításaival akarunk vitázni, hiszen tárgyunk messze esik azok érvényességi körétől, viszont kiváló viszonyítási pontnak, retorikai kiindulásnak tekinthetők. A közgondolkodásban ugyanis hasonló kép alakult ki a reformáció korának hitvitáiról is, látván a teológusok sokszor terméketlen vitáit, a Saxoniában a sok seritáltól megharagudt, méregtől felfordult gyomrú, szitkos-átkos doktorok haragos disputációit,³ az eredménytelen, sokszor egymást gyalázó polémiákban forrongó indulatokat, az erőszakos térítések és erőszakos vallásügyi intézkedések sorát.

Ha azonban közelebbről próbáljuk szemügyre venni a reformáció korabeli hitviták genesisét és történetét, akkor olyan körülmények sorára bukkanunk, amelyek nehezen lennének beilleszthetők a fenti képbe, de amelyek sokkal világosabbá, érthetőbbé válnak,

¹ Hans Robert JAUSS, *Das Religionsgespräch, oder: The Last Things Before The Last* = H. R. J., *Wege des Verstehens*, München, 1994, 251–285. Magyarul: *A hitvita*, ford. JÓZSA Edina = *Az irodalom elméletei*, V, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1997, 143–179.

² JAUSS, *i. m.*, 146.

³ Vö. SAMARJAI János, *Magyar harmónia*, Pápa, 1628 – RMNy 1419; *A keresztyén olvasónak írott levél*.

ha Jausznak a fenti, a világvallások közti vitákról felvázolt gondolatainak háttere előtt elemezzük azokat.

A középkori vallási világnép nemcsak a tanítások lenyűgöző rendszerét és a hozzátartozó kultuszi gyakorlatot foglalta magában, hanem hozzátartozott a római egyház hatalmas intézményrendszere is. A vallásos gondolkodás és az egyház gyakorlati élete áthatotta a társadalom egészét, az állam működését, a közigazgatást, az iskolázást, a birtokszervezetet, sőt az ünnepnapok és hétköznapiak rendjének meghatározásával még a termelés folyamatát is szabályozta.

Ennek a világnépnek és a hozzátapadó létmódnak más körülmények mellett igen nagyfokú állandóságot biztosított az egyház és a pápa tekintélye. A hitről keletkező viták ebben az időszakban is folyton felvetették az egység és szakadás problémáját, az eretnekesség és az igaz hit közötti határ kérdéseit, de a legkülönbözőbb vallási mozgalmakat az egyháznak mindig sikerült megfelelően integrálni, perifériára szorítani vagy elfojtani. Ha kicsúsztak is néha az ellenőrzés alól, akkor sem váltak hosszú időn keresztül és nagy területen ható erővé. A reformáció előtti eretnekmozgalmak a római egyház tekintélyét egyetemesen megingatni sohasem voltak képesek.

Lassan mégis megérlelődtek azok az erők és körülmények, amelyek a 16. század elejétől a vallási világnép és az egyházi viszonyok gyors és gyökeres átalakulásához vezettek. Nehéz pontosan meghatározni ennek okait, mégis megkockáztatható, hogy a változásokat egyrészt Európa új hitbéli, vallásos és intellektuális élményei váltották ki, mint például a devotio moderna és más vallásos laikus mozgalmak, a Szentírás anyanyelvű fordításai, az egyetemek létrejötte, a teológia tudományának megerősödése, a humanista műveltség terjedése, a szövegkritika megszületése, másfelől a nagy földrajzi felfedezések és társadalmi-gazdasági-technológiai változások, az általános gazdasági fejlődés és városiasodás, a munkamegosztás differenciálódása, a könyvnyomtatás feltalálása, harmadrészt az investitúraharcra végbement hatalommegosztás, a kettős pápaválasztás és az egyház belső válságának egyéb tünetei, mint például az egyházi fegyelem lazulása, a korrupció terjedése, és az egyház tekintélyének mindezek által bekövetkezett hanyatlása.

A 16. század elején aztán felgyorsultak ezek a változások, és mintegy másfél évszázadig tartó folyamatot indítottak el, amelynek során a nyugati kereszténység vallási és egyházi viszonyai alapjaiban rendeződtek át. Az addig viszonylag egységes vallási világnép tagolttá vált, új egyházak alakultak ki, miközben a régi is átformálódott, megújult. Megváltozott állam és egyház, egyház és társadalom viszonya. Új tartalmakat nyert az emberek egyéni és közösségi vallásossága, ami új lelkesítést hozott létre. Ezeket a változásokat, ezt a teljes átalakulást pedig mindvégig hitviták sokasága kísérte, és igen nagy mértékben alakította is.

Mindennek tükrében azonnal szembeűnő, hogy a reformáció hitvitái a Jaus által elemzett szituációtól eltérően nem véghelyzetben keletkeztek, s nem a végre irányultak. Kialakulásukhoz az teremtett alkalmas terepet, hogy a korábbi évszázadokban nemcsak a hatalmi, hanem az intellektuális tér is osztozott. Az egyetemek megerősödésével és a teológia fejlődésével létrejöttek olyan szellemi erőközpontok, amelyek a pápai kúriától és a zsinatoktól függetlenül jogot formálhattak arra, hogy ítéletet alkothassanak a hit

bizonyos kérdéseiről, és ebben nem az egyház tekintélyére, hanem főként a ráció szabályaira támaszkodtak.

Jellemzőek e tekintetben a Luther fellépése után a wittenbergi 95 pontról kialakult 1517–1519. évi viták. Ezek fő kérdése az volt, hogy Luther állításai a hit alaptételeire vonatkoznak-e, vagy a zárt hittételek körén kívül eső véleménynek minősülnek. Róluk Rómában mint eretnekségről kell ítélni, vagy akadémiai disputáció keretében tudományos korrektségükről kell véleményt mondani. Az egyetemek az intellektuális réteg általános óvatossága folytán nem foglaltak határozottan állást a kérdésben. Ezért a folyamat kilépett az akadémiai disputáció szokásos keretéből, azáltal, hogy a vitasorozatot lezáró lipcsei kollokvium (1519. június 27 – július 15.) megrendezésében és lebonyolításában a világi hatalom is aktív szerepet vállalt.⁴ A hitviták kialakulásának a továbbiakban is döntő mozzanata, hogy a birodalmi gyűléseken a vallás kérdéseiről való egyezkedésbe a teológusokon kívül jogászokat, diplomatákat és politikusokat is bevonnak.

További fontos jellemzője a reformáció kori hitviták keletkezésének, hogy Luther és a többi reformátor nem kész dogmarendszerrel vágott neki a változásoknak, hanem menet közben alakultak ki, módosultak és teljesedtek ki tanításaik.

A reformáció korának hitvitái tehát egy hatalmas és intellektuálisan erősen tagolt közegben jöttek létre, s különösen a kezdetekben nem a lezárt igazságok pozíciójából indulnak, hanem erősen megmutatkoznak bennük az útkeresés, az alakulás, a genesis mozzanatai. Sőt a konfesszionalizálódás, a tanítások dogmarendszerekké szilárdulása után is marad közös horizontjuk: a Biblia és az egyházatyák, ha különböző mértékben is, de minden oldalról elismert tekintélye, a humanista műveltség eszközként való használata s az argumentációs eljárások ellenőrizhetőségéről való meggyőződés. Ha kölcsönösen vitatják is egymás bizonyításainak, konzekvenciáinak helytálló voltát, ha a kölcsönösen használt durva stílus a másik fél személyének és tanításainak teljes dekonstrukcióját célozza, akkor is megtalálható a háttérben az a közös gondolat, hogy a hitről szóló teológiai tanítások ellenőrizhetőek a ráció szabályai szerint (bár maga a hit nem). Igaz, az ellenőrzés lehetőségeiről, határaitól és az ellenőrzésre való jogosultságról eltérőek a vélemények.

Számításba kell venni azt is, hogy a viták nem elszigetelt térben folytak: a viták ellenére a vallásgyakorlás, a hittudomány és az etika szféráiban folytonosan összeérnek a résztvevők, sőt közös létezésük gazdasági-politikai tere is. Általában nem is egyszerűen a másik fél legyőzése a cél, hanem sokkal inkább híveinek megnyerése, elcsábítása, vagy egyszerűen a közös ügyek rendezése. Mindennek nem is pusztán a vita a terepe, hanem a politikát, a törvényhozást, s a társadalmi élet más szféráit is áthatják a vallási polémiák. A határok tehát, amelyek közt a reformáció korabeli hitviták folytak, gyakran nem is olyan szűkek, még akkor sem, ha egy-egy vita eredményeként teológiai kérdésekben csak kivételesen következik be látható elmozdulás.

⁴ Marion HOLLERBACH, *Das Religionsgespräch als Mittel der konfessionellen und politischen Auseinandersetzung im Deutschland des 16. Jahrhunderts*, Frankfurt a. M.–Bern, 1982, 14–29.

A hitviták zártságának, véghelyzetének s a tolerancia akadályának két sarokpontja Jauss gondolatmenetében az ambiguitás megszűnése, a bizonyosság kinyilvánítása és a vallási tanítások kizárólagosságra való igénye.

A hitigazságok bizonyosságára és kizárólagosságára vonatkozó igény valóban lényegi jellemzője valamennyi keresztyén felekezetnek. Kezdetben azonban a viták még nem a vallásokról, hanem a vallásról szólnak,⁵ azaz a bizonyosság és kizárólagosság problémája nem áll központban. Az eltérő nézetek gyors kialakulásával és megszilárdulásával egy időben pedig azonnal kérdésessé válnak a viták módszertani elemei, a hitigazság megállapításának módszerei, joga, jogosultsága, érvényességi köre. Mindez és a semper reformari mindig működésben lévőnek tekinthető elve kimondatlanul is megkérdőjelezi a dogmák abszolút érvényét, azaz az egyetlen bizonyos és kizárólagos igazság léte nem kérdéses, de a róla szóló tanítások vitathatók. A vitázó felek kölcsönösen demonstrálhatják a maguk hitbizonyosságát és kizárólagosságra való igényét, anélkül, hogy ez a másik fél bizonyosságát és kizárólagossági igényét megsemmisíthetné. S a viták látszólagos eredménytelensége ellenére is mindenki számára fennmarad a remény, hogy az ellenkező nézeteket valló is eljuthat a helyes meggyőződésig.

Összegezve elmondható, hogy mindaz, amit Jauss Pavić regényének elemzése során lényegesnek tart a világvallások közti hitviták kommunikációs teréről, működési és létezési módjáról, csak madártávlatból és csak a hétköznapi gondolkodás szintjén lenne alkalmazható a reformáció korának hitvitáira, amelyek egy világvallás keretein belül folytak. Az is kiviláglott az eddigiekből, hogy a hitvita, mint a vallás- és egyházpolitikai kérdések rendezésének egyik bevett eszköze, igen összetett és az időben változó jelenség, de kétségtelen, hogy körülbelül másfél évszázadon át igen fontos szerepet játszott az európai gondolkodás történetében, alakulásában, sőt Európa politikai és társadalmi történetében is. Ezért láttuk indokoltnak, hogy önálló jelenséggé válják vizsgálat tárgyává a magyarországi forrásanyag tükrében.

A hitvita szó hétköznapi használatában meglehetősen heterogén jelenségcsoportot jelöl. Ahhoz, hogy a róluk való rendszeres gondolkodást el lehessen kezdeni, előzetesen rá kell mutatni, hogy mit tekintünk hitvitának, mivel akarunk foglalkozni. Munkahipotézisünk szerint a hitviták a reformáció és a katolikus megújulás korának tipikus kommunikációs formáját jelentik, amelyben a keresztyén hittel kapcsolatos vitás kérdéseket tárgyalnak, s főként a ratio eszközeire hivatkozva védelmezik a Szentírásból, illetve az egyházi hagyományokból megismertnek tartott igazságot, illetve cáfolják az ettől eltérő nézeteket. Tanulmányozásukat eddig elsősorban az egyháztörténet-írás tekintette feladatának. A dogmatörténet részletesen feltárta a hitviták tartalmi kérdéseit, vizsgálta szerepüket a kialakuló új és régi, azaz a protestáns egyházak és a Róma-központú katolikus egyház tanításainak kialakításában. Az egyes nemzeti kutatások ismertetik a fontosabb viták eseménytörténetét, és hatalmas munkát végeztek a nyomtatott és kéziratos források

⁵ *Die Religionsgespräche der Reformationszeit*, Hrsg. Gerhard MÜLLER, Gütersloh, 1980, 6 (előszó). (A wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban 1979. március 29–31. között tartott szimpózium előadásai.)

számbavételében egyaránt. A korszak reformátorainak és meghatározó teológusainak életművével foglalkozó szakirodalom ugyancsak bővelkedik a hitvitákra vonatkozó kutatási eredményekben.

Hazai tekintetben a 19. század végének és a 20. század elejének nagy pozitívista egyháztörténeti után (Thury Etele, Payr Sándor, Zoványi Jenő, Révész Imre, Karácsonyi János, Földváry László, Pokoly József és mások művei)⁶ az 1970-es évektől egyre erősödő mértékben az irodalomtörténet-írás vállalta magára az egyházak történetével kapcsolatos művelődési folyamatokra vonatkozó kutatások gondozását. Ezért a hitvitákat érintő legfontosabb eredmények is e tudományterületnek köszönhetőek. Természetesen ezek a kutatások elsősorban mint az irodalmi folyamat egyik lényeges hordozóját vizsgálják a hitvitákat, mikor eszmetörténeti hozadékukat, az irodalomra gyakorolt nyelvi és stílisis hatásukat, filozófiai és politikai hátterüket és nem ritkán eseménytörténetüket igyekeznek leírni, számba venni. Nemzetközi tekintetben is kiemelkedő alkotások születtek az erdélyi antitrinitarizmus eszmevilágának feltárásában, Pirnát Antal, Kathona Géza, Dán Róbert, Balázs Mihály és sok más kutató tollából. A Pázmány életművéhez kapcsolódó hitvitákban Bitskey István, Hargittay Emil, Szabó Ferenc S. J. munkái igazítanak el elsősorban. A protestantizmus belső polémiáival, az evangélikus és református egyház újraegyesülési mozgalmával Uray Piroska, Vásárhelyi Judit, Imre Mihály és Heltai János foglalkoztak.⁷ A legutóbbi nyolc-tíz év irodalomtörténeti és történeti szakirodalma is egyértelműen bizonyítja, hogy egyre erősödik a kutatás érdeklődése a hitviták iránt, s egyre tágul a vizsgálatokba bevont kérdések horizontja. A már említett kutatókon kívül csupán jelzésszerűen utalunk Barlay Ö. Szabolcs, Fazakas Gergely, Győri Levente,

⁶ Természetesen csupán néhány önkényesen kiragadott példát említhetünk itt: KARÁCSONYI János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*, Nagyvárad, 1915; RÉVÉSZ Imre, *Magyar református egyháztörténet, I, 1520-tól 1608-ig*, Debrecen, 1938; FÖLDVÁRY László, *Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez... 1518–1715*, Bp., 1898; POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története, I–V*, Bp., 1904–1905; THURY Etele, *A dunántúli református egyházkerület története*, Pápa, 1908; PAYR Sándor, *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, Sopron, 1924; ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp., 1921; UŐ., *A reformáció Magyarországon 1565–1608-ig*, Bp., 1977.

⁷ Szintén csak néhány esetleges példát említhetünk: PIRNÁT Antal, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren*, Bp., 1961; PIRNÁT Antal, *Az antitrinitarizmus útja Kelet-Közép-Európában = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., 1987 (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 5), 9–59; DÁN Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és héber nyelv Magyarországon*, Bp., 1973; DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Bp., 1987; *Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century*, eds. Róbert DÁN, Antal PIRNÁT, Bp.–Leiden, 1982; BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Bp., 1988; BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Bp., 1998 (*Humanizmus és Reformáció*, 25); BITSKEY István, *Hitviták tüzeiben*, Bp., 1978; BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Bp., 1986; BITSKEY István, *Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor = UŐ., Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, 1996, 204–218; BITSKEY István, *Pázmány korai vitairatai a keresztény egységről = UŐ., Virtus és Religio*, Miskolc, 1999, 135–143; *Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 2001; SZABÓ Ferenc S. J., *A teológus Pázmány*, Róma, 1990; URAY Piroska, *Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján = Irodalom és ideológia..., i. m.*, 187–208; HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., 1994; IMRE Mihály, *Molnár Albert Biblia Tigrinája = Szenci Molnár és a magyar későreneszánsz*, szerk. CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, 1978, 301–315.

Jankovics József, Péter Katalin, Szelestei Nagy László, Thimár Attila és mások idevágó közleményeire.⁸

Éppen az elért eredmények inspiráltak arra, hogy – amint mondtuk – a hitvitát mint önálló jelenséget tegyük kutatás tárgyává. Végső célunk nem lehet más, mint magának a reformáció korabeli magyarországi hitvita fogalmának részletes definiálása. Mivel a hitvitázó – a gyakorlatból adódó axiomatikus megfigyelés és előzetes meghatározásunk szerint is – ritka kivételtől eltekintve az igazság biztos tudatában kezdi a vitát, ezért a hitvita célja (ellentétben a tudományos viták ideális esetével) általában véve nem lehet az igazság megtalálása. Ezért a definíciókból adódó alapkérdésnek az látszik, hogy mi a hitvita funkciója, illetve funkciói, s hogyan változtak ezek a vizsgált időszakban. Ezen alapkérdések megválaszolásához számos részterületen kell anyagot gyűjteni. Több szempontból is rendszerezni kell a hitvitákat, tisztázni kell, milyen formái léteztek, milyen volt felekezeti megoszlásuk, milyen periódusokra bontható történetük, ezeken a periódusokon belül az időben változóan mi volt a téjük, céljuk, hatásuk, lebonyolítási rendjük vagy lezajlási törvényszerűségeik. Mikor kik voltak a szereplők, hol mentek végbe, milyen a területi megoszlásuk. Milyen eszközöket használtak résztvevők, milyenek voltak az érvelés szabályai, etikája, retorikai, logikai, dialektikai metódusai. Milyen műfajokban fogalmazódtak meg. Csak kiterjedt anyaggyűjtés után lehet megalapozottan válaszolni olyan összetettebb kérdésekre, hogy kik és milyen eszközökkel próbálták magukhoz ragadni a hit helyességéről való ítélet jogát. Illetőleg hogy maguk a magyarországi hitviták játszottak-e valamiféle szerepet az itt kialakuló egyházak tanításainak kiformalódásában is, az európai, főként svájci és német, később a németalföldi és angol minták befogadás-történetében. Mindez arra indított bennünket, hogy elgondolkodjunk egy olyan adattár kialakításán, amely magában foglalná valamennyi 16–18. századi magyarországi hitvita legfontosabb adatait. Az anyaggyűjtés súlypontját a reformáció kezdetétől 1681-ig, vagyis a soproni országgyűlés vallásügyi intézkedéseinek időpontjáig terjedő időszak képezi, a későbbiekben 1781, vagyis a türelmi rendelet megjelenése lehetne a lezárás évszáma.

Az utóbbi időben a magyarországi reformáció szempontjából elsősorban fontos német kutatásban jelentek meg bennünket leginkább érdeklő új kérdésfeltevések. Általánosabb értelemben kezdték vizsgálni az ún. Religionsgespräch jelenségét, meghatározták fogalmát, tipizálták funkcióit, újraelemezték teológiai tartalmukat. Elsősorban Gerhard

⁸ BARLAY Ö. Szabolcs, *A Kolozsvári Disputa 31 tézise*, MKsz, 1994, 28–40; FAZAKAS Gergely, „Mesterségükben disputálók” vitája = *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, Debrecen, 2004, 401–423; FAZAKAS Gergely, „Mesterségükben disputálók” vitája II = *Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 2003, 111–130; GYÓRI Levente, *Pázmány Kalauzának hatása Pathai István vitairatára*, ItK, 1998, 399–410; *Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése története*, kiadta JANKOVICS József, NYERGES Judit, a kísérő tanulmányt írta JANKOVICS József, Bp., 1992; PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995; *Delineatio mensalis colloquii anno 1627 die 27. Decembris in arce Bittchensi habitii, inter [...] Nicolaum Esterhazium, patrem Haynal jesuitam [...] et Johannem Hodikium = Naplók és útleírások a 16–18. századból*, közléstesi SZELESTEI N. László, Bp., 1998, 152–165; THIMÁR Attila, *Pázmány Péter a vitapartner?*, ItK, 1999, 114–127.

Müller, Marion Hollerbach és Thomas Fuchs úttörő munkáira kell itt utalni.⁹ Továbbá a hitvitákat, a reformáció korának röplapjait, dialógusait mint propagandaeszközt és nyilvánossági formát tárgyalja számos németországi forráskiadvány és tanulmány.¹⁰

A magyarországi forrásbázis sajátosságai lehetővé teszik, hogy a szempontjainkhoz legközelebb alá Hollerbach és Fuchs alapkérdéseinél tágabban fogalmazzuk meg kutatásunk tárgyát. Ők ugyanis csak a Religionsgespräch kérdéskörével foglalkoznak. Maga a szűkebb értelemben vett Religionsgespräch – talán a vallásügyi megbeszélés, vallásügyi tárgyalás szóval fordíthatnánk le – nálunk gyakorlatilag nem is létezett. Szinte csak az 1566. és 1568. évi gyulafehérvári hitviták felelnek meg ismérveiknek. Ezért gyakorlatiasabb szempontokkal kiegészítve a hitvitákról fentebb megfogalmazott előzetes definíciókat, vizsgálatunkban hitvitának tekintünk minden olyan szellemi, intellektuális összejövetelt, küzdelmet, amely a reformáció kezdeteitől a középkori világnézet, a hozzátartozó dogmarendszer, kultuszi gyakorlat, egyházi intézményrendszer hazánkban is végbe ment átalakulását kísérte vagy formálta, és vallási, egyházi, egyházpolitikai, esetleg etikai kérdéseket tárgyal.

Mint számos más területen, a kutatás különösen sokat ígérő a magyarországi forrásanyagban. A Kárpát-medencében ugyanis páratlan sokféleségben voltak jelen, illetve alakultak ki különböző vallások, egyházak. Katolikus, evangélikus, református, unitárius, görögkeleti, zsidó és mohamedán tömegek és egyházak éltek egymás mellett egy időben. Ez a sokféleség Európa más tájain sehol sem lelhető fel. Mivel mindenki vitázik mindenkivel, mintegy esszenciává sűrűsödik itt az európai viták anyaga. Az egyes egyházak nemzetközi kapcsolatai révén pedig a viták háttérben fölsejlik Európa szinte teljes szellemi horizontja. Itt egyszerre található meg minden, ami Európában szétszórtan. Emellett a magyarországi forrásanyag elég gazdag ahhoz, hogy elemzése érdemi megállapításokat tegyen lehetővé, mégsem olyan beláthatatlan mennyiségű, hogy (természetesen igen hosszú időn át végzett) kitartó és rendszeres munkával teljes áttekintése és regisztrálása lehetetlennek látszódjék.

A kutatások megindításához először is jól átgondolt adatgyűjtési és regisztrálási módszerre van szükség. A módszernek tapasztalataink szerint a következő igényeknek kell megfelelnie.

1. Mivel néha egyetlen hitvita teljes leírása és elemzése évek munkáját követelhetné, a módszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy az egyes vitákra vonatkozó adatok hiá-

⁹ *Die Religionsgespräche...*, i. m., 6 (előszó); HOLLERBACH, *Das Religionsgespräch*, i. m., 14–29; THOMAS FUCHS, *Konfession und Gespräch: Typologie und Funktion der Religionsgespräche in der Reformationszeit*, Köln–Weimar–Wien, 1995.

¹⁰ Ismét csak néhány példát említünk: Bernd BALZER, *Bürgerliche Reformationspropaganda: Die Flugschriften des Hans Sachs in den Jahren 1523–1525*, Stuttgart, 1973; *Die Reformation im Zeitgenössischen Dialog: 12 Texte aus den Jahren 1520–1525*, bearb. von Werner LENK, Berlin, 1968; *Die Wahrheit muss ans Licht: Dialoge aus der Zeit der Reformation*, Hrsg. Rudolf BENTZINGER, Elvira PRADEL, Leipzig, 1982; *Flugschriften als Massenmedien der Reformationszeit: Beiträge zum Tübinger Symposium 1986*, Hrsg. Hans-Joachim KÖHLER, Stuttgart, 1986; Hans-Joachim KÖHLER, *Bibliographie der Flugschriften des 16. Jahrhunderts*, München, 1993.

nyosan és ideiglenes jelleggel is rögzíthetőek, a későbbiekben pedig kiegészíthetőek legyenek, azaz a vitát egy-két adat alapján is nyilvántartásba lehessen venni.

2. A nyilvántartásba vétel szempontjainak kellően formalizálnak kell lenni ahhoz, hogy az egymástól esetleg függetlenül dolgozó adatgyűjtők egységes formában készíthessenek alapeírás egy-egy vitáról.

3. Meg kell határozni a hitviták leglényegesebb paramétereit ahhoz, hogy kellő számú és lényeges adat legyen rögzíthető, amelyek összesítés után valóban érdemi elemzésekre nyújtanak lehetőséget a hitviták folyamatáról, ugyanakkor a szempontrendszer nem lehet túl bonyolult sem, mert ez túlzottan sok hibalehetőséget rejtene magában.

Ezen igények figyelembevételével kezdtünk hozzá egy adatgyűjtő lap megtervezéséhez. Ahhoz, hogy az adatlap viszonylag egységesen legyen kitölthető, számos fogalmat kellett pontosan definiálnunk, és számos gyakorlati és technikai kérdésre kellett precíz választ adnunk. Ezért az adatlap mellett lassan létrejött egy kitöltési útmutató, amely tartalmazza a megfelelő fogalmakat és a kitöltéshez szükséges instrukciókat.¹¹ A létrehozott adatlap reményeink szerint alkalmas arra, hogy a későbbiekben csekély szoftvermunka után a rögzített adatokat elektronikus adatbázisformában is kezelhetővé tegye. Tanulmányom további részében az adatlap kitöltési útmutatójának legfontosabb instrukcióit és lényegesebb definícióit bocsátom közre. Hogy mondanivalóm követhetőbb legyen, két vitáról, a sárospataki hitvitáról és az úgynevezett felső-magyarországi vitáról készített adatlapjainkat függelékként csatolom a tanulmányhoz.

Az adatgyűjtő lap jelenleg két egységből áll. Az egyik maguknak a hitvitáknak a nyilvántartásba vételére szolgál, a másik a hitvita-dokumentumokéra. Ez az utólag igen egyszerűnek tűnő megoldás csak hosszú kísérletezés után alakult ki. Valójában ez a megkülönböztetés teszi lehetővé az áttekinthető regisztrálást.

Hogy az adatlapokon használt fogalmak az ismertetés során egyértelműek legyenek, előre kell bocsátani néhány definíciót még akkor is, ha ez némely ponton önismétléshez vezet.

Hitvitának nevezünk minden olyan szellemi, intellektuális összecsapást, amely a középkori vallásosság és egyház átalakulását, és az ezzel összefüggő intézményi, kulturális, civilizációs változást kísérte vagy formálta, tartalmilag pedig egyházi, vallási vagy valláspolitikai kérdéseket tárgyal, illetve a létrejövő új egyházak és a régi egyház tanításbeli eltéréseire, valamint ezek egymás közötti vagy a világi hatalomhoz fűződő viszonyának rendezésére vonatkozik.

Hitvita-dokumentumnak nevezzük azokat az írásokat, képi, esetleg tárgyi emlékeket, amelyek a hitvitákról fennmaradtak, amelyek a hitvita egykori megtörténtéről egyáltalán értesítenek. Mivel képi emlékek Magyarországon ritkán fordulnak elő, tárgyi emlékekről

¹¹ Mivel az adatlap és a kitöltési útmutató a hallgatókkal végzett szemináriumi munka keretében alakult ki, illendőnek tartom itt felsorolni azok nevét, akik ebben a munkában aktívan részt vettek: Fekete Ágnes, Göröcsös Tamás, Pásztor Imre, Varga Bernadett, Kedves Csaba, Nagy Júlia, Szikszai Edina, Mihályi Laura, Lipa Tímea, Parázs Johanna, Vámos Katalin, Zobay Katalin, számítógépes szakemberként pedig Káldos János volt segítségünkre.

pedig egyetlen adatra sem bukkantunk, ezért csak az írásos dokumentumok regisztrálására dolgoztunk ki szabályokat.

Az írásos dokumentumok két csoportba sorolhatók: 1. *külső hitvitaforrások* (röviden *források*), azaz a hitvitát leíró vagy arról beszámoló feljegyzések, levelek, jegyzőkönyvek, historia domusok stb. 2. *belső hitvitaforrások* vagy *írásaktusok*, vagyis olyan írományok, amelyeknek elkészítése, közreadása eseménye, része volt a hitvitának, mint például előre kibocsátott kéziratoss vagy nyomtatott tézisek, előre rögzített vitafeltételek, írásbeli hozzászólások, reverzálisok stb. Bizonyos dokumentumok, mint például a hitviták nyomtatott jegyzőkönyvei, néha külső, máskor belső forrásnak tekinthetők.

A hitvitáknak maguknak két alaptípusa létezik; *szóbeli hitvita* és *írásbeli hitvita*. Azt írásbeli hitviták pedig járulékosan *fiktív hitvitát* is foglalhatnak magukban.

A *szóbeli hitvita* alapvetően eseményjellegű. Lehet egy előre megtervezett és megszervezett, több napig, esetleg hetekig tartó összetett eseménysor, például egy zsinat vagy olyan nyilvános hitvita, mint a hosszú előkészület után megrendezett, 1591. évi csepregi kollokvium,¹² amelyhez sokféle külső vagy belső hitvita-dokumentum tartozik, eseményjellege mégsem kérdéses. De gyakran szóbeli hitvitának tekinthető egy egyszerű egyedi esemény is. Például 1607-ben Bécsben egy jezsuita szerzetes „el akarja ámitani” a Heidelbergből Magyarországra hazatérőben lévő Thököly Miklóst, ám a báró kísérelője, a református Miskolczy Csulyak István megpirongatja annyira, hogy a szerzetes reményében megcsalatozva „megszégyenülten” távozik. A vitáról beszámoló, tartalmilag idézett győzelmi jelentés pedig rövid híradásként Miskolczy Csulyak David Pareushoz írott levelében olvasható.¹³

Az *írásbeli hitvita*, mint nevéből következik, alapvetően írásos jellegű. Ezekben hitvitaeseményeknek tulajdonképpen az írásaktusnak tekinthető vitairatok számítanak, azaz az írásbeli hitvitát a hitvitázó művek elkészítése, közrebocsátása, illetve kinyomtatása hozza létre. Az írásbeli hitvita lehet *egyszerű* vagy *összetett*. Állhat egyetlen írásaktusból, például Ozorai Imre *Krisztusról és az ő egyházáról* című (Krakkó, 1535) műve ilyen egyszerű írásbeli hitvitának fogható föl. A nyomtatott vitairatok esetleges újabb kiadásait mindig új írásaktusnak tekintjük. Tehát Ozorai Imre említett művének második kiadása (Krakkó, 1546) egy másik önálló, egyszerű írásbeli hitvitaként kerül regisztrálásra.¹⁴

Lehet az írásbeli hitvita összetett, azaz állhat egymásra vonatkozó írásaktusok sorozatából, mint a függelékben leírt felső-magyarországi hitvita. Tartozhatnak az írásbeli hitvitákhoz is külső források, ritkábban események is (például Pázmány *Kalauzáról* leveleztek egymás között a protestánsok, sőt a reformátusok zsinati megbeszélést is tartottak megválaszolásáról), de az írásbeli vitát magát mindig a belső források, vagyis az írásaktusként funkcionáló vitairatok valósítják meg.

¹² A továbbiakban egy-egy hitvitára utaláskor a vitának csak legfontosabb leírására vagy forrására utalunk. A Csepregi Kollokviumról lásd ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565–1605-ig*, Bp., 1977.

¹³ RMKT XVII/2, 318 és *Tudóslevelek művelődésünk külföldi kapcsolataihoz 1577–1797*, szerk. HERNER János, Szeged, 1989, 35–36.

¹⁴ Vö. RMNy 15 és 64.

A *fiktív hitvita* az írásbeli hitvita alváltozata. Gyakran előfordul ugyanis, hogy az írásaktusként közreadott mű tartalma fikció. Például Pázmány *Öt szép levele* (Pozsony, 1609).¹⁵ De ilyenek kell tekinteni minden hitvitázó drámát is. Ezekben az esetekben ugyanazon hitvita-dokumentum két-, illetve háromféle vitáról ad hírt. Az *Öt szép levél* egy valóságos írásbeliről és egy fiktivről. A fiktív hitviták leírásában egyébként rendszerint a szóbeli hitviták leírásának szabályait kell követni, mivel a fikciós szituáció a tapasztalatok szerint mindig szóbeli vitaszituációt jelent.

Mindezek előrebocsátása után vegyük sorra a hitvita-nyilvántartó lap rovatait. A kitöltési útmutató az itteni ismertetéshez képest részletesebb, itt ugyanis a kitöltéshez szükséges technikai utasításokat mellőzöm.

A *besorolási azonosító* a nyilvántartásba vételt segítő négyelemű mechanikus kód. *El-ső eleme* a hitvita évszám szerinti időpontja. Több évig húzódó vita esetében „-tól -ig” adat is lehet évszám, mint a függelékben is látható, de ilyenkor csak az első évszám része az azonosítónak, a második csak tájékoztatásul szolgál, mert az anyaggyűjtés során többször is megváltozhat. Tudniillik egy vita kezdetéről, igaz, néha csak következtetések alapján, de mindig lehet tudni, későbbi folytatásáról és befejeződéséről azonban nem feltétlenül.

Az írásbeli hitviták besorolási évszáma a kinyomtatás időpontja akkor is, ha a közreadott munka jóval korábban keletkezett. Kézírtos források esetében a mű keletkezésének, pontosabban első felhasználásának időpontja akkor is, ha ma csupán másolata ismeretes, mivel az írásaktus a nyilvánosságra bocsátással valósult meg. Az elveszett eredeti kézirat azonban, mint feltételezett hitvita-dokumentum, ilyenkor is nyilvántartásba kerül. Ha több, lényeges időbeli eltéréssel készített másolat maradt fenn, mindegyik új, önálló írásaktusként kezelendő, s a keletkezés körülményeitől függően esetleg önálló, egyszerű hitvitának tekintendő, mint a nyomtatott művek második és további kiadásai.

A *besorolás második eleme* írásbeli polémiáknál a vitát elindító mű szerzőjének a neve, akkor is, ha a szerző a nyomtatvány megjelenési időpontjában már halott, mint például Czeglédi István *Már minden épületivel [...] elkészült Sion vára* (Sárospatak–Köszvár, 1671–1675)¹⁶ című vitairata esetében. Ugyanis a besorolási azonosító minden eleme mechanikus, és nem tartalmi adatnak tekintendő. Az esetleges átdolgozó, kiadó, szerkesztő és más közreműködők nevét a vita aktív résztvevői között regisztráljuk, akkor is, ha szerepük a konkrét vitában esetleg fontosabb, mint a szerzőé. Anonim művek, különösen a gyakran szerző nélküli vitadrámák esetében a besorolás második eleme a nyomtatás vagy keletkezés helye, azaz egy földrajzi név, vagy a vita *hagyományos elnevezése*.

Előfordul, hogy eredetileg már nem vitairatnak szánt mű váltott ki hitvitát, mint például Beythe István 1582. évi katekizmusa¹⁷ volt a kiindulópontja a csepregi kollokviumhoz vezető eseményeknek. Az ilyen művek vitairatnak tekintendők, tehát eredetileg nem vitairatnak szánt munka kiadási éve is lehet besorolási időpont.

¹⁵ RMNy 986.

¹⁶ RMK I, 1187.

¹⁷ *Köröszyéni tudománnak rövid summája*, Németújvár, 1582 – RMNy 516.

A szóbeli vitákat nem feltétlenül egyházi személyek kezdeményezték, előfordul, hogy testület vagy a világi hatalom képviselője rendeli el vagy hívja össze a résztvevőit. Például az 1561. évi megyesi hitvitát az erdélyi országgyűlés, 1660-ban az I. Rákóczi Ferenc áttérését legitimáló vitát Nádasdy Ferenc kezdeményezte.¹⁸

A besorolás harmadik eleme, mivel elméletileg előfordulhat, hogy egy kezdeményezőhöz azonos évben több vita is köthető, egy, a nyilvántartásba vétel véletlenszerű sorrendjét követő, mechanikusan adott numerus currens.

A besorolás negyedik eleme külön alrovatban a vitának a szakirodalomban meghonosodott *hagyományos elnevezése*, ha van ilyen. Ez többnyire egy-egy földrajzi név, mint például a függelékben előforduló felső-magyarországi hitvita és sárospataki hitvita megnevezések. Ha nincs hagyományos elnevezés, az adatfelvevő munkatárs adhat a vitának lehetőleg rövid, jellemző, könnyen megjegyezhető elnevezést, ami a nyilvántartási lapra idézőjelben kerül föl.

Felekezeti jelleg. A vitában részt vevő vallások, felekezetek, egyházak megnevezése. Felekezeti szempontból a vitának mindig van irányultsága. Egy egyház, egy hitvallási irányzat polemizál egy vagy több másikkal. Ez az irányultság grafikusan is megjeleníthető. Mindig a kezdeményező fél megnevezése áll elől, fölöle nyíl mutat az ellenfél irányába, ha az ellenfél reagált, a nyíl visszafelé is mutat.

A felekezeti jelleg megjelölésének két eleme lehet. Mindig a vitában részt vevő vallás, egyház, felekezet általánosan elterjedt és használt megnevezése áll az első helyen. Első elemként csak a következő megnevezések fordulhatnak elő: katolikus, evangélikus, református, unitárius, protestáns, zsidó (zsidózó, prozelita), mohamedán. A protestáns terminus kétféle értelemben használható. 1. Ha fogalmilag vagy történetileg még tagolatlanul, általában véve a hitújítás egyházaira vonatkozik. 2. Ha az evangélikusok és reformátusok egyszerre érintettek. Ha a fogalomba alkalmilag beleértendő az unitáriusok vagy más protestáns, esetleg nem reformátori irányzatok, ezt a körülményt a vita leírásának szöveges részében feltétlenül részletesen ki kell bontani.

A felekezeti jelleg második eleme a vitában álló egyházakon belüli szűkebb szervezet, intézmény, irányzat, rend etc. neve. Ez zárójelben áll az első elem után. Például katolikus (jezsuita), evangélikus (utraquista, cseh testvér), református (puritán), protestáns (melanchthoniánus). A második elem használata csak akkor célszerű, ha ez az egész vita szempontjából lényeges körülmény. Pázmány korai vitairatai esetében például nem lényeges, hogy Pázmány jezsuita volt. Az iskoladrámákkal kapcsolatban azonban nem elhanyagolható körülmény, hogy melyik rend iskolájában adták elő. Felekezeteken belüli, például belső református hitviták esetében pedig különösen fontos tudni, hogy melyik irányzat, a puritánok vagy az ortodoxok kezdeményezték-e.

A felekezeti jelleg alrovatába kerülnek a polémiában előforduló *vitanevek*. Ezek két csoportba sorolhatók. 1. Általában gúnynevek, mint például blanfranciskók, blandratistae, heltofranciscani stb.¹⁹ 2. Ritkábban önelnevezések, mint például: evangélikus,

¹⁸ Lásd ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp., 1986, 389–390; KULCSÁR Árpád, *A sárospataki hitvita*, Egyháztörténet, 1999, 21–46.

¹⁹ Lásd BALÁZS, *Teológia...*, i. m., Bp., 106.

katolikus, keresztyén vagy „a Magyarországon s Erdélyben [...] bújdosó s nyögő, Isten [...] ecclesiája”. Valamennyit a kálvinisták használják önmagukra alkalmazva. Mint a példákban is látható, némelyik elnevezés gúnynévként és önelnevezésként is előfordulhat.

A hitvita típusa, mint az előrebozsátott definícióból is kitűnhetett, a lezajlás alapvető módjára vonatkozó kérdés, háromféle lehet: szóbeli, írásbeli és fiktív.

Mivel az egész kitöltési útmutató egyébként a szóbeli és írásbeli hitviták rögzítésével foglalkozik, itt csupán a fiktív hitviták regisztrálása kíván néhány szót.

A fiktív hitvita mögött eddigi tapasztalataink szerint mindig csak egy hitvita-dokumentum áll, amely mindig írásaktus, azaz vagy önmagában képez egy egyszerű vitát, mint Sztárai Mihály *Igaz papságnak tüköre* című drámája, vagy része egy valóságos összetett vitának, mint Pázmány *Öt szép levele*. Ezekben az esetekben a valóságos vita alapvitának, a fiktív vita alvitának tekintendő. Ilyenkor két (iskoladrámák esetében három) nyilvántartó lapot kell kitölteni, egyet a valóságos hitvitáról, egyet a fiktívről, egyet az esetleges előadásról. Mikor az írásbeli alapvitáról töltjük ki a nyilvántartást, „az alap- vagy alvita besorolása” elnevezésű rovatba az alvitának tekintett fiktív vita azonosítóját kell beírni, és kihúzandó a kérdésből az alapvita szó. Mikor a fiktív vita nyilvántartásba vétele történik, az említett rovatba az alapvita azonosítója kerül, és kihúzandó a kérdésből az alvita szó.

A fiktív vitát tehát a besoroláskor mindig a besorolási azonosító harmadik eleme, a numerus currens különbözteti meg az alapvitától. A fiktív vita numerus currens mindig eggyel nagyobb, mint az alapvitáé. A rovat elképzelt grafikus képe tehát például Pázmány *Öt szép levele* esetében a következő.

Ha a valódi vitát írjuk le:

<i>A hitvita típusa: írásbeli</i>
<i>Az ~~alap- vagy~~ alvita besorolása: 1609/Pázmány/2</i>

Ha a fiktív vitát írjuk le:

<i>A hitvita típusa: fiktív</i>
<i>Az ~~alap- vagy~~ alvita besorolása: 1609/Pázmány/1</i>

A fiktív vitára vonatkozó összes adat: hagyományos elnevezés, helyszín, időpontok, nevek stb. idézőjelben kerül a nyilvántartó lapra. Ha a fiktív vita időpontja lényegesen eltér az alapvita időpontjától, akkor a vita megírásának ideje után fel kell tüntetni a fikciós időpontot is, amit mindig az adott konkrét körülmények, adatok alapján kell meghatározni. Például, Pázmány *Öt szép levele* esetében, mivel a pápista keresztyén és a tudatlan prédikátor közötti, a levelekben leírt vita „az elmúlt napokban” zajlott le, a fiktív vita időpontja: 1609/„az elmúlt napokban” (= fikciós praesens perfectum).

A hitvita formája rovat a hitvita típusának, azaz lezajlási módjának kategóriáira vonatkozik.

Az írásbeli hitvita formája lehet egyszerű vagy összetett. Egyszerű, ha az egyetlen hozzá tartozó ismert írásaktus a mai ismeretek szerint válasz nélkül maradt. Összetett a vita, ha több írásaktusból áll, mint a függelékben szereplő felső-magyarországi hitvita.

A szóbeli hitvita formája eddigi tapasztalataink szerint lehet: nyilvános szóbeli hitvita, vallásügyi tárgyalás, zsinati hitvita, asztali beszélgetés, magánvita (dialógus), színelőadás, iskolai vizsga, illetve ezek kombinációi. Fiktív hitviták esetén ugyanezek a formák képzelhetők el.

A szóbeli viták formájának fogalma tulajdonképpen a műfaj kérdéséhez esik közel, ezért vigyázni kell arra, hogy regisztrálása ne keveredjen a műfaji kategóriákkal. Műfaja ugyanis az írásos hitvita-dokumentumoknak van. Természetesen a szóbeli viták egyes megnyilatkozásai is besorolhatóak lennének kötött műfaji keretekbe. Ezek regisztrálása azonban túlesne az elvárható igényesség követelményein.

A hitvita dokumentumai. Ebben a rovatban a hitvitához tartozó dokumentumok besorolási azonosítóit kell megadni. (A fogalom meghatározására a dokumentum-nyilvántartó lap ismertetésében kerül sor.) Külön alrovatban tüntetendők fel a belső források (írásaktusok) és külön alrovatban a külső források. Egyszerű, azaz egyetlen írásaktusból álló hitvita esetében is külön hitvita-nyilvántartó lapot kell kitölteni, azaz az egyszerű hitviták adatfelvételéhez is legalább két adatlap szükséges.

A vita helyszíne. Itt rögzítendő az összes helyszín, ahol a hitvita folytatódott, illetve azok a helységek, amelyek a hitvita-dokumentumok keletkezésével kapcsolatosak. Szóbeli hitviták esetén tehát például a belényesi templom, piactér vagy tanácsháza, Gács vára, refektórium, a sárospataki vár bokályos terme, Lorántffy Zsuzsanna kolozsmonostori háza stb.²⁰ Ha a vita több helyszínen folytatódott, az összes helyszín rögzítendő, a hozzájuk tartozó hitvita-dokumentumokra való utalással, ami minden esetben a dokumentum római számmal jelölt sorszáma.

Az írásbeli hitviták nyilvántartásba vételekor a vitához tartozó összes dokumentum keletkezési, másolási, nyomtatási helyét fel kell sorolni a dokumentumra való utalással a következő sorrendben: elől áll az írásaktus római számos sorszáma, ezt követi kéziratos dokumentumoknál az írásaktus keletkezési helye zárójelben az esetleges másolási helyszínekkel, nyomtatványok esetében elől áll a nyomdahely, mögötte a keletkezés (ajánlás) helye, mint a függelékben szereplő példákban is látható. Fiktív vitáknál a fiktív helyszín rögzítendő idézőjelben.

A vita időpontjának meghatározására ugyanaz érvényes, ami a besorolási időpontra is vonatkozik, de ez az időmeghatározás a lehetőségek szerint annál részletesebb és pontosabb.

²⁰ Az 1570. július 24-én lezajlott belényesi hitvitáról lásd BALÁZS, *Teológia...*, i. m., 39–41. 1620 júniusában folyt le Alvinczi Péter, Pécseli Király Imre és Veresmarti Mihály asztali beszélgetése Gács várában, lásd HELTAI János, *Irénikus eszmék és vonások Pécseli Király Imre műveiben = Irodalom és ideológia...*, i. m., 214; *Vörösmarti Mihály megtérése...*, i. m., 233. Lorántffy Zsuzsanna kolozsmonostori házában 1638. december 21-én Vásárhelyi Dániel jezsuita és Medgyesi Pál udvari pap vett részt asztali beszélgetésen, lásd HELTAI János, *Szent Atyák öröme: Medgyesi Pál és Vásárhelyi Dániel hitvitája = Europa Balcanica-Danubiana-Carpathica 2/a, Annales cultura-historia-philologia*, szerk. MISKOLCZY Ambrus, Bp., ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1995, 224–235. Az 1660. szeptember 30–október 1-jén a sárospataki várban (feltehetően a bokályos teremben) tartott hitvitáról lásd e tanulmány függelékét.

Szóbeli viták esetében a megállapítható pontossággal meg kell adni a vita lezajlásának időtartamát, lehetőleg „-tól -ig” időponttal. Kézírásos hitvita-dokumentumoknál elől áll a keletkezés dátuma, mögötte zárójelben az esetleges másolási időpontok. Nyomtatványok leírásakor a nyomtatási év kerül első helyre, mögé zárójelbe az ajánlás keletkezése a lehető legpontosabb napi dátummal, vagy a keletkezés időpontjára utaló más évszám. Összetett írásbeli vita esetén „-tól -ig” időpontot kell megadni hasonló módon, a vitához tartozó összes dokumentum keletkezési idejének felsorolásával. Fiktív viták esetén elől áll a valóságos hitvita-dokumentum keletkezési ideje, mögötte zárójelben és idézőjelben a fikciós idő.²¹

A vita szereplői. A vitákban szereplő személyek általában két csoportba sorolhatók: aktív és passzív résztvevőkre. A szóbeli viták aktív résztvevőinek számítanak a hozzászólók, a vita lezajlásához kapcsolódó írásos anyagok elkészítői, a vitafeltételek kialakítói, a meghívók, tézisek kibocsátói, tehát mindazok, akik valamilyen formában cselekvő, megvalósító résztvevői voltak a vitának. Írásbeli polémiáknál aktív résztvevő a szerző, üdvözlőversíró, az elnök, a szerkesztő, a kiadó, a sajtó alá rendező, tehát mindazok, akik az írásaktusok létrehozásában szellemi közreműködőknek tekinthetők.

Passzív szereplő a magisztrátus, az arbiter, a mecénás és a közönség. Magisztrátuson a vitákban bármilyen módon eljáró világi hatóság és annak képviselői értendőek. Arbitereknek tekintendők a nyilvános vitákon megválasztott, kijelölt, felkért vagy egyéb módon működő döntőbírók vagy a kegyúr, uralkodó, akinek a megnyeréséért a vita folyik. Közönség a vitán jelenlévő hallgatók összessége, illetve ha találhatók ilyen adatok, az olvasóközönség. Mecénás a nyomtatott vitairatok költségviselője, ez többnyire, de korántsem mindig, azonos az ajánlás címzettjével. Gyakran mecénásnak tekinthető a vitázó foglalkoztatója: földesúr, iskola, városi magisztrátus, alkalmazó gyülekezet, gyülekezeti tag, szuperintendens, szerzetesrend stb.

A viták szereplőire vonatkozó valamennyi adat háromelemű. Tartalmazza: 1. a szereplő nevét 2. társadalmi funkcióját 3. a vitában betöltött funkcióját (például hozzászóló, szerző, üdvözlőversíró, mecénás stb.).

A vita témája. A viták általában sokszor tárgyalt, sztereotip kérdésekről szóltak. Ezért rövid, egy-két mondatos vagy egy-két szavas, lehetőleg „loci communes”-típusú témamegjelölésekre kell törekedni. Például a szentek segítségül hívása, a keresztség, az egyház történeti folytonossága stb. Ha lehetséges, az egyértelműség kedvéért latinul is meg kell adni a téma megnevezését. Például *invocatio sanctorum*, *baptismus*, *successio* stb. Különösen egyszerű írásbeli hitviták esetében elegendő a dokumentum rövid címe, ha az elég pontosan jelöli meg tárgyát. Pl. *De sacramentis in genere* (*A szentségekről általában*). Mindez az adatgyűjtő egyéni felkészültségétől és judíciumától függ.

A vita eszközei. Ebben a rovatban a vitában felhasznált nem verbális érveket és eszközöket kell számba venni. Például karhatalom igénybevétele, kiátkozás, tekintélyérvként forgatott nagyméretű könyv, bírság, obstrukció, cenzúra, könyvégetés, reverzális, illusztráció stb. Sajnos ritkán találhatók ilyen adatok, éppen ezért külön is érdemes rájuk figyelni.

²¹ Lásd följebb a fiktív vitákról írottakat.

A vitában felhasznált források. Ez a rovat többnyire csak az egyes viták részletesebb feldolgozása folyamán lesz kitölthető. Szóbeli hitvitáknál a leggyakrabban hivatkozott tekintélyeket kell itt rögzíteni, kivéve természetesen a Bibliát. Írásaktusoknál elsősorban a megírás vagy fordítás alapjául szolgáló egy-két alpművet. Az egyes dokumentumok egyéb fontos forrásait a dokumentum-nyilvántartó lapokon kell regisztrálni.

A vita előzménye és lefolyása. A rovat egyetlen szöveges mező, de a leírásban törekedni kell arra, hogy a két vázlatpont jól felismerhető legyen. A vita előzményeként a vitához vezető eseményeket kell tömören összefoglalni. A vita lefolyásának, menetének leírásában a hozzászólások és egyéb események egymásutániságát, illetve az írásaktusok megjelenési sorrendjét kell röviden ismertetni.

A vita célja, tétje, eredménye, utóélete. A hitvitáknak ezek a jellemzői nehezen különíthetők el egymástól. Két külön rovatban való rögzítésük mégis célszerű, mivel így árnyaltabb lehetőség nyílik a vita eseménysorának elemzésére.

Cél a résztvevők, elsősorban a kezdeményező által kitűzött cél, ami a vita okaival áll szoros összefüggésben. Pázmány Péter *Bizonyos okokja* (Pozsony, 1631)²² például Baththyány Ádám katolizálásának igazolására és a példa követésére való buzdítás céljából készült. A vita tényleges eredménye néha egybeesik a kitűzött céllal, néha el is térhet tőle. A *Bizonyos okok* nyilván elérte a kitűzött célt, de azon túl még a kontroverz teológia hatásos összefoglalását is eredményezte. Máskor még pregnánsabb az eltérés. A csepregi kollokvium (1591. június 2–3.) célja a kálvinisták nyílt színvallásra kényszerítése volt. Eredménye pedig a kálvinista prédikátoroknak a Nádasdy-birtokokról való elűzése, és a *Formula Concordiae* aláírásának kötelezővé tétele lett az evangélikusok körében. Az eredmény tehát a kitűzött cél megvalósulása vagy meghiúsulása által kiváltott tényleges közvetlen hatás. Ez pedig részben fedheti a vita utóéletét. A vita utóéletén a vita által kiváltott események, különösen az elindított újabb viták értendők. Pázmány *A nagy Kálvinus Hiszek egy Istene* (Pozsony, 1609)²³ utóéletének például az tekinthető, hogy a kálvinisták a világi hatóság fellépését követelték Pázmány ellen.²⁴ Szóbeli hitviták esetében gyakran került sor írásbeli folytatásra. Vagy, amint említettük, 1620 nyarán Gács várában Alvinczi Péter és Pécseli Király Imre református prédikátor asztali beszélgetést folytatott a már katolizált Veresmarti Mihállyal a kálvinista és lutheránus elnevezések használatáról. 1622-ben pedig Pécseli nyomtatásban tett közzé ugyanerről a témáról egy latin nyelvű traktátust, amelyre az evangélikus Zvonarics György 1626-ban magyar nyelven válaszolt.²⁵ Előfordul az is, hogy egy-egy vita hosszabb idő után kezdődik újra más szereplőkkel. Pázmány és Magyarai 1602–1604-ben lezajlott vitáját Szegedi Dániel 1616-ban az

²² RMNy 1511.

²³ RMNy 984.

²⁴ Vö. ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból és leveleiből*, vál., sajtó alá rend., ford., jegyz., utószó HELTAI János, Bp., 1989 (Bibliotheca Historica), 142–143, 276.

²⁵ PÉCESELI KIRÁLY Imre, *Consilium ecclesiae catholicae doctorum super ista quaestione: An homo Christianus possit ac debeat se cognominare Lutheranum vel Calvinistam...*, Cassoviae, 1621 – RMNy 1247; és ZVONARICS György, *Rövid fejelet [...] Pécseli Imrének, érsekújvári kálvinista prédikátornak...*, Csepreg, 1626 – RMNy 1354.

*Itinerarium Catholicum*mal (Debrecen, 1616) folytatta.²⁶ Vagy Czeglédi István a *Bizonyos okok* körüli 1630-as évekbeli vitát nyitotta meg ismét 1663-ban a *Barátság dorgálással*.²⁷

A hitvita funkciója (tétje). A vita konkrét célján és eredményén túlmutató általánosabb vallási, egyházi vagy társadalmi hatása, amelyet főként eszközjelleggel fejtett ki. A vita funkciója lehet például felekezeti önmeghatározás vagy kultuszi gyakorlat rögzítése, módosítása, mint Alvinczi ostyahaszánlatával kapcsolatban az Úr vacsorájáról írt traktátusa esetében.²⁸ De lehet egy-egy országrész felekezeti arculatának kialakulása. A csepregi kollokvium következtében találhatók ma is jelentős számban evangélikus gyülekezetek Nyugat-Magyarországon, a volt Nádasdy-birtokokon. Pázmány említett *Bizonyos okokjának* célja, mint mondtuk, Batthyány Ádám katolizálásának igazolása, eredménye ugyanez és a kontroverz teológia hatásos összefoglalása, funkciója pedig a főúri réteg rekatolizációjának eszmei elősegítése.

Alkalmi polémiáknál a funkció helyett sokszor célravezetőbb a hitvita tétjére kérdezni rá. Szenci Molnár Albert például 1596. augusztus 5-én Zürichben hozzászól a Krisztus Melkisédek rendje szerinti papságáról folyó disputációhoz. Szereplésének tétje ekkor egy ebédmeghívás.²⁹ Lippay György érsek Bethlen Miklóst 1664 kora őszén a pozsonyi érseki palotában afelől kérdezi, hogy a kálvinisták szerint a katolikusok mind elkárhoznak-e. Ennek az asztali beszélgetésnek a funkciója vagy tétje a református vallású, fiatal erdélyi követ felkészültségének, feladatára való alkalmasságának az explorációja, a tárgyalófelek közti bizalom építése.³⁰

A funkció a tapasztalatok szerint tehát gyakran azonos a vita eredményével vagy tétjével, gyakran azonban eltér tőle. Megállapítása kétségtelenül erősen szubjektív és erősen függ az adatgyűjtő judiciumától. Külön rögzítése mégis elengedhetetlen, mivel a prenánsan megállapított válaszok különösen sokatmondóak lehetnek az alapvető kutatási célok tekintetében.

A hitvitára vonatkozó szakirodalom. Ebbe a rovatba a hitvitával foglalkozó, azt feldolgozó fontosabb szakirodalom felsorolása kerül az azonosításhoz elegendő bibliográfiai adatokkal. Az adatgyűjtés során ebben a tekintetben nem törekszünk teljességre, elegendő az adatfelvétel alapjául használt adattárakban említett szakirodalom rögzítése. A bibliográfia teljesebbé tétele később, az egyes hitviták részletes feldolgozása során végezhető majd el.

²⁶ Vö. HELTAI János, *Rövid esettanulmány az irodalomtörténet-írás működési mechanizmusáról (Az Itinerarium Catholicum valódi szerzője) = Kabdebó Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából*, szerk. BESZENEYI József, FERENCZI László, KOVÁCS Viktor, PÁLFI Ágnes, Miskolc, 2001, 236–241.

²⁷ RMK I, 1002.

²⁸ ALVINCZI Péter, *Az Úrnak szent vacsorájáról való rövid intézés*, Kassa, 1622 – RMNy 1263.

²⁹ *Szenci Molnár Albert naplója*, közléteszi SZABÓ András, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 13), 114.

³⁰ *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, kiadta V. WINDISCH Éva, Bp., 1980 (Magyar Remekírók), 599.

Az adatfelvétel alapja: az adatfelvétel során ténylegesen használt, kézbevert és leírt forrásoknak és szakirodalomnak az azonosításhoz elegendő bibliográfiai adatokkal való felsorolása.

Megjegyzések: a feldolgozás folyamán felmerülő legkülönbébb kérdések, előre nem látható körülmények, egyedi megfigyelések, később elvégzendő feladatok számára fenntartott szöveges mező.

Kapcsolódó hitviták: E rovatban a vitakomplexum és a hitvitabokor többi vitájának besorolási azonosítóit kell feltüntetni.

A hitvitadokumentum-nyilvántartó lap rovatai

A hitvita-dokumentum besorolása. A hitvita-dokumentum besorolásának első három eleme azonos annak a hitvitának a besorolási azonosítójával, amelyhez a dokumentum tartozik. Ez negyedik elemként kiegészül egy római számmal, amely az adott vitán belül a hitvita-dokumentum sorszáma. Összetett írásos polémiák esetén lehetőleg a vitát elindító írásaktus kapja a római egyes sorszámot. A továbbiakban a sorszámoknak nem kell tükrözniük a dokumentumok keletkezési sorrendjét, mivel ez a sorszám is csupán mechanikus adat, a kronológia felállítása pedig az adatgyűjtés folyamán fölöslegesen időt rabló művelet volna. A dokumentum-nyilvántartó szám után célszerű feltüntetni a vita hagyományos elnevezését is.

A dokumentum típusa rovatba kétféle válasz kerülhet: külső forrás vagy belső forrás, azaz írásaktus.

A dokumentum jellege alapvetően kétféle lehet: nyomtatvány vagy kézirat. A kézirat lehet eredeti vagy másolat.

A dokumentum műfaja. Ez a rovat várhatóan igen változatos lesz. Külső forrás esetén előfordulhat például levél, napló, historia domus, jegyzőkönyv, önéletrajz stb. Belső forrás esetén traktátus, prédikáció, dráma, loci communes, katekizmus, gúnyvers stb. Lehetőleg a szakirodalomban meghonosodott műfaji megjelöléseket kell használni, de ha nem található megfelelő, bejártott terminus, akkor egyéni invenció szerint töltendő ki a rovat.

A dokumentum szerzője, rövid címe, nyomtatási (keletkezési) helye, ideje. Ezek a rovatok nem igényelnek részletesebb magyarázatot. A függelék példái kellően illusztrálják az ezekben a rovatokban követett adatfelvételi eljárást. Itt csupán néhány kiegészítő megjegyzés szükséges. Ha a nyomtatott dokumentum keletkezési és kiadási helye eltér egymástól, a nyomtatási hely után zárójelben a keletkezési helyet is fel kell tüntetni. Például Alvinczi Péter a Pázmány *Öt szép levelére* adott választ Kassán írta, de Debrecenben nyomtatták ki. A rovat tehát a következő lesz: Alvinczi Péter: *Egy [...] pápista embertől [...] küldetett [...] öt levelekre [...] felelet.* Debrecen (Kassa), 1609. Hasonlóképpen kell eljárni, ha a megírás és a kinyomtatás ideje között áll fenn lényeges eltérés. Például ha egy 1643-ban megírt vitairatot szerzője halála után 1658-ban nyomnak ki.

Kézírtos dokumentumok esetében elől áll az eredeti kézirat keletkezési helye és ideje (ha megállapítható), mögötte zárójelben a másolás helye.

Ha a szerző neve álnév, akkor idézőjelben kell felvenni. Ha ismert szerző használ álnevet, akkor az álnév a szerzői név mögé kerüljön idézőjelbe, pl.: Pósházi János („Xenocosmus”). Ha ismeretlen a szerző, akkor a szerző megnevezése: „Anonim”. Ismeretlen nyomdahely vagy keletkezési hely esetén s. l. (sine loco) a megjelölés.

Kapcsolódó személyek. Ez a rovat a dokumentumhoz kapcsolódó személyek adatainak rögzítésére szolgál. Ide kerülnek tehát az esetleges kézírtos másolatok készítői, a kézírtos bejegyzések szerzői, a posszessorok, a nyomdász stb. Írásbeli hitviták esetében itt is rögzíteni kell a prae- és postlimináriákban előforduló neveket, még akkor is, ha ezek az adatok már a hitvita-nyilvántartó lap megfelelő rovataiba is bekerültek.

A dokumentum azonosító adatai. E rovatban a hitvita-dokumentum azonosító adatait kell feltüntetni, azaz őrzési helyét, könyvtári, kézirattári vagy levéltári jelzetét, illetve megfelelő bibliográfiai konkordanciáit.

A dokumentum leírásának alapja. A hitvita-dokumentumok többségének adatlapjait az anyaggyűjtés folyamán, különösen a kezdeti szakaszban, nem az eredeti dokumentumok, hanem a szakirodalom vagy különböző forráskiadványok alapján töltjük ki. Itt azt kell pontosan rögzíteni, hogy ténylegesen mire támaszkodik a dokumentum leírása.

Megjegyzések a hitvita-dokumentumhoz. 1. Ha a hitvita lefolyásának ismertetése nem utal a dokumentum tartalmára, akkor szükség esetén ide kerülhet egy rövid tartalmi összefoglalás. Ez azonban csak akkor szükséges, ha e nélkül nem alkotható plasztikus kép az egész hitvitáról. 2. Itt kell feltüntetni az esetleges szöveg- és facsimilekiadások bibliográfiai adatait. 3. Kézírtos dokumentumok esetén itt ismertetendő a dokumentum keletkezéstörténete és/vagy provenienciája. 4. Nyomtatott dokumentumok fennmaradt példányainak lelőhelye, az eredeti példányszám, ha van ilyen adat. Nem lehet azonban a fennmaradt példányok egyedi nyilvántartására törekedni. Kéziratok esetében azonban minden másolat külön nyilvántartólagra kerül.

Az adattár felépítésének egy lehetséges útja. A kutatási program most lezáruló fázisának feladata az anyaggyűjtés módszerének kidolgozása volt, amelyre a fentiekben tettünk kísérletet. Mintegy kétszáz hitvita, s a hozzájuk tartozó dokumentumok nyilvántartásba vétele alapján a módszer bizonyította működőképességét.

Ezek után az adattár rendszeres felépítésének lépései a következők lehetnének.

1. A rendszeres adatgyűjtés folytatásaként át kell nézni a hitviták történetére nézve nagyobb adattömeget tartalmazó adattárakat, egyháztörténeteket, az egyes reformátorokról, a reformáció folyamatáról és egyes jelenségeiről készült monográfiákat.³¹ A bennük található adatok rögzítésével nyilvántartásba kell venni a megemlített vitákat. Ez, mint a fentiekben látható volt, hiányos adatsorok alapján is megtörténhet.

³¹ Ezekről tájékoztató jelleggel, belső munkaanyagként Nagy Júlia állított össze egy bibliográfiát. A hitvitakutatás nemzetközi szakirodalmáról pedig hasonlóan tájékoztató jelleggel Kecskeméti Gábor készített el egy összeállítást.

2. Megfelelő számú adattár és monográfia átnézése után érdemes az anyaggyűjtést egységesíteni: a különböző nyilvántartási számokon rögzített azonos viták nyilvántartási számait egyeztetni, illetve az azonos számon rögzített különböző vitákat elválasztani egymástól. Ezáltal jönne létre egy olyan nyilvántartás, amelyet érdemes volna elektronikus adatbázisformába szervezni. Erre a nyilvántartó lapok alkalmasak. Ez lehetővé tenné az anyag nyitott kezelését, vagyis hogy egymástól távol eső helyszíneken dolgozó munkatársak kapcsolódjanak be a munkába, illetve a kitöltési útmutató alapján a programban rendszeresen részt nem vevő kollégák is beírhatják a nyilvántartásba kiegészítő adataikat.

Az adattár befejezése ugyancsak két irányban folytatott munkával volna lehetséges.

1. Először is különös figyelemmel az utolsó körülbelül negyven év szakirodalmára össze kell gyűjteni a magyarországi hitviták bibliográfiáját. (A korábbi évtizedek anyaga ugyanis viszonylag könnyen elérhető a már rendelkezésre álló bibliográfiák segítségével.) Sort kell keríteni az így összegyűjtött anyagnak az adattárba való rendszeres bedolgozására.

2. Egyenként kell részletező leírást készíteni az adattárba ideiglenesen felvett hitvitákról. Később lehet eldönteni, hogy ezt kronologikus rendben, topográfiai elrendezésben, hitvitatípusok szerint, esetleg más, vegyes szempontok szerint célszerű elvégezni. Az adattárhoz kapcsolódóan megindulhatnának a legfontosabb hitvitaszövegek kiadási munkálatai, továbbá a fokozatosan gyarapodó adattár számos résztanulmány és elméleti munka alapjául szolgálhatna már menetközben is. Erre kísérlet jelen tanulmánykötetünk is.³²

³² A fenti program megfelelő irányítás mellett két rendszeresen foglalkoztatott munkatárs számára ésszerű (tehát nem beláthatatlan) határidőn belül lenne elvégezhető feladat.

Hitvita-nyilvántartó lap

Besorolási azonosító: 1660/Nádasdy Ferenc/1

<i>A tétel besorolási adatai</i>		
<i>Évszám (-tól/-ig)</i> 1660/Nádasdy Ferenc/1	<i>Kezdeményező</i> Nádasdy Ferenc	<i>A tétel sorszáma</i> 1
<i>A tétel hagyományos elnevezése</i> sárospataki hitvita		

<i>Felekezeti jelleg</i>			
	<i>Kezdeményező</i>	<i>Ellenfél</i>	
<i>felekezet/szűkítés</i>	katolikus	→	református
<i>felekezet vitaneve</i>	pápista		

<i>A hitvita típusa</i> szóbeli	<i>Az alap- vagy alvita besorolása</i>
<i>A hitvita formája</i> asztali beszélgetés	
<i>A hitvita dokumentumai</i>	
<i>Belső források:</i> –	<i>Külső források</i> 1660/Nádasdy Ferenc/1/I
<i>A hitvita helye</i> Sárospatak, Rákóczi-palota	<i>A hitvita időpontja</i> 1660. szeptember 30–október 1.
<i>A hitvita témája</i> A Szentírás hitelessége, vallási szakadások okai, a pápa csalhatatlanságának kérdése, megigazulás	
<i>Nem verbális eszközök</i> –	
<i>A hitvitában használt források</i> 1. Szentírás; 2. Roberto Bellarmino: Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos; 3. Szent Tamás és Szent Bertalan evangéliumai; 4. Platina: Liber de vita Christi ac omnium pontificum; 5. Kálvin János: Institutio religionis christianae	
<i>A hitvita előzményei és lefolyása</i> II. Rákóczi György 1655-ben tárgyal a lengyel király követeivel arról, hogy milyen módon biztosíthatná a lengyel trónt fia számára. A katolikus trón várományosaként természetesen fiának, I. Rákóczi Ferencnek át kell térnie katolikus hitre. A rekatolizálás gondolata tehát már a fejedelem halála előtt megszületett. Lorántffy Zsuzsanna halála után a pápa bécsi nunciusa 1660. július 12-én sürgette I. Lipótot, hogy tegyen meg mindent Báthori Zsófiának és fiának áttérése érdekében. (Ld.:	

<p>Levinson, Arthur: Nuntiaturberichte vom Kaiserhof Leopolds I. 1657–1669. In: Archiv für Österreichische Geschichte. Wien, 1913.) Az udvar véleménye megoszlott. A Szelepcsényi György püspök által vezetett kancellária 1660. augusztus 15-én Wesselényi Ferenc nádort szólította fel az áttérés előkészítésére. (Ld.: Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Bp., 1876. 65. p., 3. jegyz.)</p> <p>Az áttérés előkészítését ténylegesen Nádasdy Ferenc szervezte meg. 1660. szeptember végén felesége, valamint két jezsuita – Milley István és Bátsi Miklós – kíséretében Sárospatakra utazott. 1660. szeptember 30. és október 1. között, tehát két egymást követő nap asztali beszélgetésben hitvitát folytatott a sárospataki palotában e célra felrendelt Szatmári Baka Péter sárospataki lelkésszel, Szepesi András sárospataki másodpappal, Baczoni Baló Menyhérttel és Buzinkai Mihállyal, a sárospataki kollégium két tanárával.</p>	
<p><i>A hitvita eredménye és utóélete</i></p> <p>1. A fejedelmi család megtartotta rekatolizációs szándékát.</p> <p>2. A református résztvevők a vita folytatásaként egy levelet írnak Báthori Zsófiának, melyben kérik, hogy még egyszer hadd védjék meg hitelveiket, de a fejedelemasszony nem fogadta küldöttüket, Szatmárit.</p> <p>3. A vita jegyzőkönyvét a reformátusok kéziratban terjeszthették, aminek a másolata fennmaradt. Feltehető, hogy Körmendi Balázs sárospataki diák volt az, aki a vitáról készült eredeti jegyzőkönyv – a diákok között forgalomban levő – másolt példányaiból küldött egyet Kolozsvárra, Liskai Péternek.</p>	
<p><i>A hitvita célja</i></p> <p>Báthori Zsófia és fiának rekatolizálása</p>	<p><i>A hitvita funkciója</i></p> <p>Formális funkciója van: a közvélemény előkészítése, a rekatolizációs szándék nyilvánosság elé tárása.</p>
<p><i>A hitvitára vonatkozó szakirodalom</i></p> <p>– Kulcsár Árpád: A sárospataki hitvita = Egyháztörténet 1999. 21–46.</p> <p>– Zoványi Jenő: Szóbeli hitviták Sárospatakon és Kassán. In: Theológiai Szemle, 1933–34. 139. p.</p> <p>– Kárpáthy Krajánszky Mór: I. Rákóczy Ferenc rekatolizálásának politikai vonatkozásai. Bp., 1940. 19. p.</p>	
<p><i>Az adatfelvétel alapja</i></p> <p>Kulcsár Árpád: A sárospataki hitvita = Egyháztörténet 1999. 21–46.</p>	
<p><i>Megjegyzések</i></p>	

<p><i>Kapcsolódó hitviták</i></p>	
<p>1. Eszterházy Miklós és Hajnal Mátyás vitája</p>	<p>2. Nádasdy Ferenc áttérése</p>
<p>3. Nádasdy Ferenc udvarában zajló hitviták</p>	<p>4.</p>

<i>Szereplők</i>				
<i>A vita aktív szereplői</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1	Nádasdy Ferenc	országbíró	a vita kezdeményezője	+
2	Rákóczi Ferenc	az özvegy fejedelemasszony 15 éves fia	a katolikus hitelvek mellett felszólaló, a hitvita célpontja	+
3	Milley István	jezsuita szerzetes	a katolikus oldal szószólója	+
4	Bátsi Miklós	jezsuita szerzetes	a katolikus oldal szószólója	+
5	Szepesi W. András	sárospataki másodpap	a református hitelvek védője	+
6	Baczoni Baló Menyhért	a sárospataki kollégium tanára	a református hitelvek védője	+
7	Buzinkai Mihály	a sárospataki kollégium tanára	a református hitelvek védője	+
8	Körmenyi Balázs	sárospataki diák	a Kolozsvárra küldött (feltehetően másolati) jegyzőkönyv készítője	+
<i>A vita passzív szereplői</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1	Szathmári Baka Péter	sárospataki lelkész	a református oldal (háttérben maradó) jelentős képviselője	–
2	Liszkai Péter	?	a jegyzőkönyv másolója	–
3	Báthori Zsófia	özvegy fejedelemasszony	a hitvita az ő áttéréséért is folyik	–
4	Mikes Mihály	erdélyi kancellár és tanácsúr, a Rákóczi-javak főkezelője	a katolikus oldal jelentős képviselője	–

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Zobay Katalin	
<i>Idő</i>	2003	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1660/Nádasdy Ferenc/1/1

<i>A hitvita dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1660/Nádasdy Ferenc/1/1		<i>Típusa</i> külső forrás	<i>Jellege</i> kézirat, az eredeti másolata	
<i>Műfaja</i> jegyzőkönyv				
<i>Szerző</i> Liszikai Péter?				
<i>Cím</i> „a vallás dolgai felöllött némely beszélgetéseknek rövid summája”				
<i>Időpontja</i> ? (1660 az eredeti példány keletkezési ideje)			<i>Helye</i> ? (Sárospatak az eredeti példány keletkezési helye)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1	Liszikai Péter	?	a jegyzőkönyv másolója	+
2	Körmendi Balázs	sárospataki diák	a Kolozsvárra küldött (feltehetően másolati) jegyzőkönyv készítője	+
<i>Azonosító adatok</i> Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Miss 689				
<i>A leírás alapja</i> Kulcsár Árpád: A sárospataki hitvita = Egyháztörténet 1999, 21–46. (Ez tartalmazza a közleményt és a jegyzőkönyv szövegkiadását.)				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> – Feltehető, hogy Körmendi Balázs, akit Liszikai „Fiamuramnak” nevez, sárospataki diák volt, aki vagy személyesen részt vett a hitvitában, vagy a vitáról készült eredeti jegyzőkönyv (a diákok között forgalomban levő) példányából küldött egyet Kolozsvárra. – Körmendi Balázs 1660. október 27-én subscribált Sárospatakon. Előbb sárospataki diák volt, majd szenior „Praebitor honeste et vigilante explevit, deinde Senior constitus.” (Höröcsik Richárd: A sárospataki református kollégium diákjai. 1617–1777, Sárospatak, 1998, 97. lap. [Liszikairól sem itt, sem Tonknál, sem Zoványinál nincs adat.]) – A közleményből nem derül ki, hogy 17. vagy 18. századi jegyzőkönyvről van-e szó. – Liszikai Péter feltehetően a Partiumban vagy Felső-Magyarországon tevékenykedett lelkészként. (Zoványi Jenő: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett, in: MPEtA Bp. XIII. (1929) 124., 87., 23. lap; LAMPE, Frid. Adolph.: Historia Ecclesiae Reformatae, in Hungaria et Transylvania, Utrecht, 1728, 423.)				

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1660/Nádasdy Ferenc/1/1

(folytatás)

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Zobay Katalin	Heltai János
<i>Idő</i>	2003	

*Hitvita-nyilvántartó lap**Besorolási azonosító: 1661(-69)/Sámbár/1*

<i>A tétel besorolási adatai</i>		
<i>Évszám (-tól/-ig):</i> 1661 (-1669)	<i>Kezdeményező</i> Sámbár Mátyás	<i>A tétel sorszáma</i> 1.
<i>A tétel hagyományos elnevezése</i> felső-magyarországi hitvita		

<i>Felekezeti jelleg</i>			
	<i>Kezdeményező</i>	<i>Ellenfél</i>	
<i>felekezet/szűkítés</i>	katolikus	→ ←	protestáns
<i>felekezet vitaneve</i>	pápista	lutterek és cálvinisták	

<i>A hitvita típusa</i> összetett írásbeli	<i>Az alap- vagy alvita besorolása</i> –
<i>A hitvita formája</i> –	
<i>A hitvita dokumentumai</i>	
<i>Belső források</i> 1661 (-69)/Sámbár/1/I–XVII. (felső-magyarországi hitvita)	<i>Külső források</i> –
<i>A hitvita helye</i> I. Nagyszombat (Győr) <II. Kassa vagy Patak> III. Tübingen (a teológiai kar auditoriuma) IV. Tübingen V. Kassa (Sárospatak) VI. Kassa (Sárospatak) <VII. Kassa> VIII. Sárospatak IX. Szeben (Felsőbánya) X. Kassa XI. Debrecen (Beregsurány) XII. Patak (Zilah) XIII. Patak XIV. Kassa XV. Kassa XVI. Kassa XVII. Kassa	<i>A hitvita időpontja</i> (1661) (1664) (1664) (1665 vagy 1666) (1665) (1666) (1666) (1666) (1666) (1666) (1667) (1668) (1668) (1668) (1668) (1669) (1669) (1669) (1672)

<p><i>A hitvita témája</i></p> <p>A Sámbár Mátyás <i>Három üdvösséges kérdésében</i> (ld. I. dokumentum) feltett három kérdés:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. A lutheránusok és kálvinisták igaz hitben vannak-é? 2. Csak az egy pápista hit-é igaz? 3. A pápisták ellenkeznek-é a Sz.írással, avagy inkább a lutterek és kálvinisták?
<p><i>Nem verbális eszközök</i></p> <p>A XI. számú dokumentum címlapján látható metszet:</p> <p>A metszet felső részén babérkoszorúba foglalt, keresztbe fektetett bányászcsákányok láthatók, alul két csákányos bányász között egy jezsuita egy asztalon sárgombócokat gyúr. Az egyik bányász „Gyúrjad Sámbár” szavakkal biztatja, a másik csákányával dönti: „Rádverem gyúrjad”. A felirat második része tükörírással van írva.</p>
<p><i>A hitvitában használt források:</i></p> <p>–</p>
<p><i>A hitvita előzményei és lefolyása:</i></p> <p>Sámbár Mátyás jezsuita, aki 1661-ben a győri jezsuita kollégiumban működött, a Nagyszombati nyomdában kinyomtatta <i>Három üdvösséges kérdés</i> című traktátusát. A három kérdés az egykorú hitviták alapproblémái körül forog: azaz a katolikus vallásnak a Szentírással egyező voltát és ezt igazoló történeti folytonosságát óhajtja bizonyítani, illetve a protestánsoknak a Szentírás értelmezésében való tévelygéseit, ami a régi, igaz egyháztól való elszakadásuk következménye.</p> <p>Protestáns részről 1664-ben bocsátottak ki Sámbár műve ellen egy rövid felelet: <i>Ha tudja-e ki-ki maga felől minden bizonyosan, hogy Isten kedvében vagyok</i> (<1661/Sámbár/1/II>). Ebből példány nem maradt fenn, és csupán Sámbár harmadik kérdése második részének hetedik paragrafusával foglalkozott.</p> <p>1665-ben Dömötöri György, Vitnyédi István tübingeni alumnusa Christoph Wölflin ottani teológiaprofesszor számára latinra fordította a <i>Három üdvösséges kérdés</i> 1661. évi kiadását, amelyre Wölflin három teológiai disputációval válaszolt (1661/Sámbár/1/III–IV). Dömötöri célja az volt, hogy Wölflin vizsgatételeinek magyarra fordításával szolgálja hazáját. A fordítás elkészültéről azonban nem maradtak fenn adatok (vö. RMKT XVII/10, 632).</p> <p>Sámbár legkésőbb 1665 tavaszán Kassán (nyomdahely megjelölése nélkül) ismét kinyomtattatta némi átdolgozással a <i>Három üdvösséges kérdést</i> (1661/Sámbár/1/V). Erre az újabb kiadásra írt feleletet 1666-ban Pósházi János sárospataki tanár <i>Summás választétel</i> címmel (1661/Sámbár/1/VI). Sámbár erre azonnal válaszolt: <i>A három kérdésre lött summás választételre írott felelet</i> (<1661/Sámbár/1/VII>), ebből példány nem ismeretes. Pósházi újabb viszontválasza még ugyanebben az évben, tehát 1666-ban napvilágot látott: <i>A három kérdésre való summás választételnek egy arra lött alkalmatlan felelettel való megerősödése és azon feleletnek megrázogatása</i> (1661/Sámbár/1/VIII).</p>

Póсахázi válasza után, de még szintén 1666-ban jelent meg Matkó István felsőbányai prédikátornak Póсахázitól függetlenül még 1665-ben Sámbár ellen írt felelete: *Fövenyen épített ház romlása, avagy Három kérdések körül gögösen futkározó Sámbár Mátyás ina szakadása* (1661/Sámbár/1/IX). Sámbár ugyanis még 1665 derekán küldött Matkónak egy példányt a *Három kérdésből*, válaszlásra szólítva fel őt. Sámbár korábban Felsőbánya környékén működött.

1667-ben Sámbár Matkónak és Póсахázinak összevont választ írt: *A három üdvösséges kérdésre a luther és kálvinista tanítók, mint felelnek? ... X, ut tők ... Matkó hazugságainak megtorkolása és Póсахázi mocskainak megtapodása* (1661/Sámbár/1/X).

1668-ban négy Sámbár ellen írt református vitairat látott napvilágot. Szöllösi Mihály beregsurányi prédikátor, úgy tűnik, hogy Matkó és Póсахázi válaszainak ismerete nélkül, még 1666 folyamán készítette el feleletét a *Három üdvösséges kérdés* harmadik kérdése ellen, de csak 1668 folyamán tudta kinyomtatni: *Sion leánya ártatlan ügyét védő Hitnek Paissa, avagy a győri kollégium harmadik kérdése ellen ... kikelő Bajnok Dávidka* (1661/Sámbár/1/XI). Ez a munka katolikus részről nem kapott feleletet.

Az *X, ut tők*re viszont Matkó és Póсахázi egyaránt már 1668-ban válaszolt. Matkó István: *X, ut tők könyvnek eltépése, avagy bányász csákány* (1661/Sámbár/1/XII) és Póсахázi János: *Görcsös bot, amaz déceges fekete Bonasusnak a hátára* (1661/Sámbár/1/XIII).

1668-ban még egy Sámbárral vitázó névtelen református vitairat jelent meg: *Az ötödik evangélistának Sámbár Mátyás káplánnak zenebonája* (1661/Sámbár/1/XIV). Ez Sámbár 1667. évi *X, ut tők* című művének ismeretében készült, ennek ellenére nem foglalkozik ezzel a munkával, hanem csupán a *Három üdvösséges kérdés* első két kérdésére válaszol.

1669-ben Czeglédi István kassai prédikátor egy másik vita, az úgynevezett kassai hitvita keretében kiadott munkájában a *Redivivus Jáfetkében* (1661/Sámbár/1/XVI) reagált az *X, ut tők* öt személyében érintő részleteire. Az egész polémiát két katolikus vitairat zárta le.

1669-ben Illyefalvi István kassai jezsuita teológus hallgató, Sámbár tanítványa *A három üdvösséges kérdés igassága ellen költ Bányász Csákánynak tompítása* című apologetico-polemikus értekezésében (1661/Sámbár/1/XV) professzora helyett válaszolt főként Matkó *Bányász csákányára*, de egyúttal Póсахázi *Görcsös botjára* és a felső-magyarországi hitvitát távolabbról érintő más református vitairatokra.

1672-ben pedig Sámbár harmadszor, megjobbítva bocsátotta ki a *Három üdvösséges kérdést* (1661/Sámbár/1/XVII), amelynek Szegedi Ferenc egri püspökhöz címzett előszavában összegzően reflektált az egész vitára.

A protestánsok helyzete ekkor már nem tette lehetővé a polémia folytatását.

A hitvita eredménye és utóélete

Utóélet: Sámbár vitaindító műve, a *Három üdvösséges kérdés* 1690-ben (RMK I 1396) és a 18. század folyamán is több ízben napvilágot látott. Konkrét eredménye a vitának nincs.

<p><i>A hitvita célja</i></p> <p>A katolikusok vélhető célja: a korábban lényegében egységesen református országrészekben a már más szférákban (pl. rendház- és iskolaalapítások, prédikátori tevékenység kiterjesztése) is megindult katolikus terjeszkedés erősítése.</p> <p>Protestáns oldalról a cél a terjeszkedés ellen a hívek megerősítése.</p>	<p><i>A hitvita funkciója</i></p> <p>Katolikus részről: Egy nemzeti alapú katolikus történet szemlélet kialakítása: A <i>Három üdvösséges kérdés</i> első kiadása (1661) közvetlenül az Erdély pusztulását hozó háborúval egy időben jelent meg.</p> <p>Valójában a 16. századi protestáns történet-teológia megfordításával az ország romlásáért a protestánsokat teszi felelőssé, s ezzel egy nemzeti alapú katolikus történet szemlélet kereteit fogalmazza meg (igaz, némileg populista színvonalon).</p> <p>A reformátusok igyekeznek a vitát a teológia, a tudományosság és etika szférájában tartani, s e területeken olyan protestáns fölényt vagy fölényérzetet, fölénytudatot kialakítani, amely a protestantizmust ellenállóvá teszi a katolikusok erős társadalmi, politikai és szellemi nyomásával szemben.</p>
<p><i>A hitvitára vonatkozó szakirodalom</i></p> <p>Horváth Lajos: Sámbár Mátyás élete és művei. Bp. 1918, 73–98.</p>	
<p><i>Az adatfelvétel alapja:</i></p> <p>RMNy IV. I 979, I 1017a, I 1023h, I 1047, I 1049, I 1050, I 1043, I 1056, I 1068, I 1072, I 1073, I 1079, I 1082, I 1083.</p> <p>RMK I 1127, RMK III 2295, RMK III 2362.</p>	
<p><i>Megjegyzések:</i></p>	

<i>Kapcsolódó hitviták:</i>	
1. Kassai hitvita	2.
3.	4.

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. III. 18.	

<i>Szereplők</i>				
<i>A vita aktív szereplői</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1. I.	Sámbár Mátyás	győri jezsuita	szerző	+
2. I.	Nádasdy Ferenc	országbíró	mecénás (az ajánlás címzettje)	-
3. II.	Anonymus	?	szerző	+
4. III.	Wölflin, Christoph	prof. theologiae Tübingen	szerző, praeses	+
5. III.	Dömötöri György	tübingeni diák	respondens	+
6. III.	Vitnyédi István		Dömötöri patrónusa	-
7. IV.	Wölflin, Christoph	prof. theologiae Tübingen	szerző, praeses	+
8. IV.	Dömötöri György	tübingeni diák	respondens, kiadó, előszóíró	+
9. IV.	Hegel, Philip Johann	tübingeni diák (nem magyar)	respondens	+
10. V.	Sámbár Mátyás	jezsuita, a sárospataki misz-szióban	szerző, kiadó	+
11. VI.	Pósházi János	Sárospataki ref. tanár	szerző	+
12. VI.	Rédey Ferenc	Máramarosi fő-ispán, Huszt ura	az ajánlás címzettje	-
13. VII.	Sámbár Mátyás	sárospataki jezsuita	szerző	+
14. VII.	Pósházi János	sárospataki tanár	választ kapó	-
15. VIII.	Pósházi János	sárospataki tanár	szerző	+
16. VIII.	Zemplén megye fő-fő rendei		az ajánlás címzettje, közönség	-
17. VIII.	Sámbár Mátyás	sárospataki jezsuita	választ kapó	-
18. IX.	Matkó István	felsőbányai ref. prédikátor	szerző	+

19. IX.	Sámbár Mátyás	sárospataki jezsuita	választ kapó	–
20. IX.	Pávai András	nemes ember vlsz. Felsőbányán	az ajánlás címzettje	–
21. IX.	Karánsebesi Henczi Miklós fia N. N.	pataki pápista diák	postás Sámbár és Matkó között	+
22. X.	Sámbár Mátyás	jezsuita	szerző	+
23. X.	Matkó István	felsőbányai ref. prédikátor	választ kapó	–
24. X.	Póсахázi János	sárospataki prof.	választ kapó	–
25. XI.	Szőllősi Mihály	beregsurányi ref. prédikátor	szerző	+
26. XI.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	–
27. XI.	Bereg vármegye	nemesi rendjei	az ajánlás címzettje	–
28. XII.	Matkó István	zilahi prédikátor	szerző	+
29. XII.	a Kegyes Olvasó	a nyilvánosság	közönség (az ajánlás címzettje)	–
30. XII.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	–
31. XIII.	Póсахázi János	sárospataki tanár	szerző	+
32. XIII.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	–
33. XIII.	„Bonasus számár”	Sámbár gúnyneve	gúnynév	–
34. XIV.	„Anonymus (2)”	?	szerző	+
35. XV.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	–
36. XV.	Illyefalvi István	teológus hallgató a kassai jezsuitáknál	szerző	+
37. XV.	Krompáki Holló Zsigmond	a szepesi kamara tanácsosa	az ajánlás címzettje	–
38. XV.	Matkó István	zilahi prédikátor	választ kapó	–
39. XV.	Póсахázi János	sárospataki tanár	választ kapó	–

40. XV.	Szathmárnémeti Mihály		választ kapó	–
41. XVI.	Czeglédi István	kassai prédikátor	választ kapó	–
42. XVI.	Czeglédi István	kassai prédikátor	szerző	+
43. XVI.	Kapi György	Hunyadi főispán	az ajánlás címzettje	–
44. XVI.	Cseghe Kátai Ferenc	Torna vármegye assessora	az ajánlás címzettje	–
45. XVI.	„Dobroviczai Miklós”	„kassai ref. praeceptor”	álnév	„+”
46. XVII.	Palágyi Pál	?	üdv. vers-író	+
47. XVII.	Sámbár Mátyás	jezsuita	szerző	+
48.	Szegedi Ferenc	egri püspök	az ajánlás címzettje	–

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/I (1661)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/I		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Sámbár Mátyás				
<i>Cím</i> Három üdvösséges kérdés				
<i>Időpontja</i> 1661			<i>Helye</i> Nagyszombat (Győr)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Nádasdy Ferenc	országbíró	az ajánlás cím-zettje	–
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 979” Bp. Univ „F219a”				
<i>A leírás alapja</i> A fenti példányok és RMNy IV I 979				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Az OSZK „RMK I 979” jelzetű teljesnek látszó példányából csak az „A” ív származik az 1661. évi kiadásból, a kötet törzsrésze az 1665. évi kassai kiadásból származik (vö. I 1023h). Az OSZK példányt kiegészíti az Egyetemi Könyvtár „F 219a” jelű példánya. További példányok: Bp. Acad, Győr D, Turócszentmárton, Székelyudvarhely				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 14.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)Sámbár/1/II (1664)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> <1661(-69)Sámbár/1/II>		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> <nyomtatvány>	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> ?				
<i>Cím</i> »Tudja-e kiki maga felől bizonyosan, hogy Isten kedvében vagyok.«				
<i>Időpontja</i> <1664>			<i>Helye</i> <Kassa vagy Patak>	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
I.	„Anonymus”	?	szerző	
<i>Azonosító adatok</i> A dokumentum példányból ismeretlen				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV I 1017a				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> A valószínűleg anonim vitairatot Sámbár Mátyás említi <i>X, ut tők</i> című vitairatának <i>Elöljáró tudósításában</i> (I 1056) (1661(-69) Sámbár/1/X)				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 14.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/III (1665)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661 (-69)/Sámbár/1/III		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> teológiai tézisek				
<i>Szerző</i> Wölphlin, Christoph (prof. Theologiae, Tübingen)				
<i>Cím</i> Dissertationis theologiae-refutatoriae super Tres Quaestiones a collegio Jesuitarum Jauriensi in Hungaria motas ... sub praesidio Christophori Wölflini ... ad ... XXII et XXIII. September ... publice ventilandum proponet Georgius Deömeteri				
<i>Időpontja</i> 1664. szept. 22 és 23			<i>Helye</i> Tübingen (a teológiai auditorium)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Wölflin, Christoph	teol. prof. Tübingenben	elnök, szerző	+
2.	Dömötöri György	tübingeni diák	respondens	+
3.	Vitnyédi István		Dömötöri patrónusa	-
<i>Azonosító adatok</i> OSZK RMK III 2295, Kolozsvár E. M. (Cluj-Napoca, Univ)				
<i>A leírás alapja</i> RMK III 2295.				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Szabó leírása nem teljesen világos. Mindenesetre Wölflin három disputációban cáfolta Sámbár <i>Három üdvösséges kérdését</i> (I 979), amelyet Dömötöri latinra fordított, hogy Wölflin megcáfolhassa. Dömötöri terve az volt, hogy Wölflin válaszát magyarra fordítja. A fordítás elkészültének nincs nyoma. Dömötöri Vitnyédi István alumnusa volt.				
<i>Munkalapadatok</i>		<i>Ellenőrzési adatok</i>		
<i>Név</i>	Heltai János			
<i>Idő</i>	2004. II. 14.			

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(–69)Sámbár/1/IV (1666)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(–69)Sámbár/1/IV		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> teológiai tézisek				
<i>Szerző</i> Wölflin, Christoph				
<i>Cím</i> Vindiciae veritatis Evangelicae adversus Jesuitas Jaurinenses in Hungaria				
<i>Időpontja</i> 1666 (1665)			<i>Helye</i> Tübingen	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Wölflin, Christoph	theol. prof. Tübingen	szerző, elnök	+
2.	Dömötöri György	tübingeni diák	respondens, kiadó, előszó író	+
3.	Hegel, Philip Johann		respondens	+
4.	Eberhard	württembergi herceg	az előszó címetje	–
5.	Vitnyédi István	ügyvéd	Dömötöri patrónusa	+
<i>Azonosító adatok</i> OSZK RMK III 2361, Halle EK H.VI.50.2				
<i>A leírás alapja</i> RMK III 2362.				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Wölflin három disputációban cáfolta Sámbár Mátyás <i>Három üdvösséges kérdés</i> című művét (Nagyszombat 1661, RMK I 979, 1661(–69) Sámbár/1/I). Az első kettőn Dömötöri volt a respondens, a harmadikon Philip Johann Hegel. A három disputáció már 1665-ben is megjelent (vö. RMK III 2295, 1661(–69) Sámbár/1/III). Mivel a leírás az RMK III alapján készült, később állapítandó meg, hogy az 1665. évi kiadás (RMK III 2295) más szedés-e, mint ez a kiadás. Elképzelhető, hogy Dömötöri az előző évi kiadás maradék példányai elé nyomtattatott új címlapot és ajánlást, de elképzelhető, hogy teljesen új kiadást készített. Dömötöri Vitnyédi István alumnusa volt, végső célként Wölflin művét akarta magyarra fordítani. E munka elkészüléséről azonban nem maradt fenn adat. Vö. még RMKT XVII/10, 632.				

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)Sámbár/1/IV (1666)

(folytatás)

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 14.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/V (1666)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/V		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Sámbár Mátyás				
<i>Cím</i> Három üdvösséges kérdés				
<i>Időpontja</i> 1665 (1661)			<i>Helye</i> Kassa (Sárospatak)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Sámbár Mátyás	jezsuita, a sárospataki misszió tagja	Szerző	+
2.	Türsch, Johann Daniel	–	nyomdász	–
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 979”				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV I 1023h				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> E nyomtatvány Sámbár művének második kiadása, az elsőt ld. 1661(-69) Sámbár/1/I (Nagyszombat 1661). Egyetlen ismert példánya csonka. Az OSZK-ban a példány teljesnek tűnik. Valójában a címlap és az első íve a példánynak az 1661. évi kiadásból való. A mű törzse azonban unikumpéldánya ennek az 1665. évi kassai kiadásnak (V. Ecsedy Judit: Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800. Budapest 1996. 16.)				
	<i>Munkalapadatok</i>		<i>Ellenőrzési adatok</i>	
<i>Név</i>	Heltai János			
<i>Idő</i>	2004. II. 14.			

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/VI (1666)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/VI		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Pósaházi János				
<i>Cím</i> Summás választétel, amaz csalóka könyvecskére, kinek cégére ... Három üdvösséges kérdés				
<i>Időpontja</i> 1666			<i>Helye</i> Kassa (Sárospatak)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Rédey (Rhedai) Ferenc	Máramarosi főisp., Huszt örökös ura	az ajánlás címezettje	–
2.	Pósaházi János	sárospataki prof.	szerző	+
3.	Türsch, Dávid	nyomdász	nyomdász	–
<i>Azonosító adatok</i> Bp. OSZK „RMK I 1047” cop.				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV I 1047				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Borda Lajos fedezte fel az egyetlen példányt (MKsz 2000, 493–501), amely most az ő tulajdonában van. A nyomtatvány hely, idő és szerzője neve nélkül jelent meg. Azonban minden adata nagy biztonsággal kikövetkeztethető: vö. RMNy IV. I 1047.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 14.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: <1661(-69)Sámbár/1/VII (1666)>

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> <1661(-69)Sámbár/1/VII>		<i>Típusa</i> <belső forrás>	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> <Sámbár Mátyás>				
<i>Cím</i> <A három kérdésre lött summás válasz-tételere írott felelet>				
<i>Időpontja</i> 1666			<i>Helye</i> Kassa	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Sámbár Mátyás	jezsuita	szerző	+
2.	Pósházi János	sárospataki prof.	választ kapó	-
<i>Azonosító adatok</i> Nincs példány				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV I 1049				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Sámbár e művéből példány nem ismert, de Pósházi viszontválasza, <i>A Három kérdésre való summás választételnek egy arra lött alkalmatlan felelettel való nagyobb megerősödése és azon feleletnek megrázogatása</i> (Kassa 1666, 1661(-69)Sámbár/1/VIII.) alapján egykori létezése bizonyos.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 17.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/VIII (1666)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/VIII		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Pósaaházi János				
<i>Cím</i> A három kérdésre való summás válasz-tételnek egy arra lött alkalmatlan felelettel való nagyobb megerősödése és azon feleletnek megrázogatása				
<i>Időpontja</i> 1666			<i>Helye</i> Sárospatak	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Pósaaházi János	sárospataki prof.	szerző	+
2.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	-
3.	Zemplén vármegye reformata fő-főrendi	főrendek	az ajánlás címzettjei	-
4.	A keresztyén olvasó	-	az előszó címzettje	-
<i>Azonosító adatok</i> OSZK RMK I 1050				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV I 1050				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Kilenc könyvtárban 14 példányban ismert.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 17.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/IX (1666)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/IX		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Matkó István				
<i>Cím</i> Fövenyen épített ház romlása, avagy Három kérdések körül gögösen futkarozó Sambar Mátyás ina szakadása				
<i>Időpontja</i> 1666 (1665)			<i>Helye</i> Szeben (Felsőbánya)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Matkó István	felsőbányai prédikátor	szerző	+
2.	Pávai András	nemes ember	az ajánlás címzettje	-
3.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	-
4.	Karánsebesi Henczi Miklós fia N. N.	pataki pápista diák	postás Sámbár és Matkó között	+
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 1043”				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1043				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> 13 könyvtárban 17 példány ismert. Henczi Miklós fia, aki a sárospataki pápista skólában tanult, 1665. júl. 6-án vitt Matkónak egy példányt Sárospatakról Felsőbányára Sámbár <i>Három üdvösséges kérdésének</i> második (Kassa 1665) kiadásából (1661(-69)/Sámbár/1/V). Megígérte, hogy a visszafelé úton elviszi a válasz kéziratát. De az 1665. júl. 24-én kelt előszó szerint nem ment. Ha 1665 nem elírás e dátumban 1666 helyett, akkor Matkó három hét alatt készült el ezzel a felelettel.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 17.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/X (1667)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/X		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Sámbár Mátyás				
<i>Cím</i> A három üdvösséges kérdésre a luther és kálvinista tanítók mint felelnek? ... X, ut tők ... Matkó hazugságainak megtorkolása és Pósházi mocsainak megtapodása				
<i>Időpontja</i> 1667			<i>Helye</i> Kassa	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Sámbár Mátyás	jezsuita	szerző	+
2.	Matkó István	felsőbányai ref. prédikátor	választ kapó	-
3.	Pósházi János	sárospataki prof.	választ kapó	-
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 1056”				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1056				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> A mű válasz: 1661(-69)/Sámbár/1/IX és 1661(-69)/Sámbár/1/VIII-ra. 12 könyvtárban 18 példány ismert. A dokumentumot külső forrásnak is lehetne tekinteni, mivel az <i>Előljáró tudósítás</i> ban Sámbár elbeszéli a vita addigi menetét.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 17.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/XI (1668)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/XI		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> vegyes: dialógus (prot. martyrologium), elmélkedés, traktátus				
<i>Szerző</i> Szöllösi Mihály				
<i>Cím</i> Sion leánya ártatlan ügyét védő Hitnek Paissa, avagy a Györi Collegium harmadik kérdése ellen ... kikelő Bajnok Dávidka				
<i>Időpontja</i> 1668			<i>Helye</i> Debrecen (Beregsurány)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Szöllösi Mihály	beregsurányi prédikátor ref.	szerző	+
2.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	-
3.	Beregh vármegye	nemesi rendek	ajánlás címzettje	-
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 1068”				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1068				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Az írás válasz Sámbár Mátyás <i>Három üdvösséges kérdése</i> (1661 Nagyszombat, 1661(-69)/Sámbár/1/I) harmadik kérdésére. Az írásból úgy tűnik, mintha szerzője nem ismerte volna a vita többi darabját. Kilenc könyvtárban 12 példány ismert.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 17.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/XII (1668)

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/XII		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Matkó István				
<i>Cím</i> X, ut tők könyvnek eltépése, avagy Bányász csákány, mellyel ... Sámbár Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik				
<i>Időpontja</i> 1668 (márc. 12–máj. 24. között)			<i>Helye</i> Patak (Zilah)	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	a Kegyes Olvasó	a nyilvánosság	közönség	–
2.	Matkó István	zilahi prédikátor	szerző	+
3.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	–
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 1072”				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1072				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> A címlapon metszet: négyzet alakú fametszet, amelynek felső részén babérkoszorúba foglalt, keresztbe fektetett bányászcsákányok láthatók, alul két csákányos bányász között egy jezsuita egy asztalon sárgombócokat gyúr, az egyik bányász „gyúrjad Sámbár” szavakkal biztatja, a másik csákányával döngeti: „Rádverem gyúrjad”, a feliratnak ez a része tükörírással van írva.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 24.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)Sámbár/1/XIII

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)Sámbár/1/XIII		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Pósaázi János				
<i>Cím</i> Görcsös bot, amaz détzeges fekete Bonasusnak a hátára				
<i>Időpontja</i> 1668 (kb. január)			<i>Helye</i> Sárospatak	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Pósaázi János	sárospataki tanár	szerző	+
2.	„Bonasus számár”	Sámbár Mátyás jezsuita	csúfnév	–
3.	Sámbár Mátyás	jeszuita	választ kapó	–
<i>Azonosító adatok</i> OSZK „RMK I 1073”				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1073				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Négy könyvtárban öt példány ismert.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 24.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/XIV

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/XIV		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> ismeretlen				
<i>Cím</i> Az ötödik evangelistának, Sámbár Mátyás káplánnak zenebonája				
<i>Időpontja</i> 1668			<i>Helye</i> Kassa	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	N. N.	?	szerző	+
2.	Sámbár Mátyás	jezsuita	választ kapó	-
<i>Azonosító adatok</i> OSZK RMK I 1073 cop. ← Cluj-Napoca Acad				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1079				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz:</i> -				

	<i>Munkalapadatok</i>		<i>Ellenőrzési adatok</i>	
<i>Név</i>	Heltai János			
<i>Idő</i>	2004. II. 24.			

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)/Sámbár/1/XV

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)/Sámbár/1/XV		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Illyefalvi István				
<i>Cím</i> A három üdvösséges kérdés igazsága ellen költ Bányász csákánynak tompítása, avagy Vásárhelyi Matkó István ... másodszeri megtorkolása, kiből mind a Görcsös botok mind a Cigány pallérozások, mind az Igasságra vezérlő kalauz ellen való rothadt Istápok, mind az gyermeki Japhetkék könnyen megcáfoltathatnak				
<i>Időpontja</i> 1669 (vége felé)			<i>Helye</i> Kassa	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Illyefalvi Isván	a kassai jezsuitáknál teológushallgató	szerző	+
2.	Krompáki Holló Zsigmond	a szepesi kamara tanácsosa	az ajánlás címzettje	-
3.	Póсахázi János	sárospataki tanár	választ kapó	-
4.	Matkó István	zilahi prédikátor	választ kapó	-
5.	Czeglédi István	kassai prédikátor	választ kapó	-
6.	Szathmárnémethi Mihály?	?	választ kapó	-
<i>Azonosító adatok</i> OSZK RMK I 1083				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1083				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz:</i> 14 könyvtárban 17 példány ismert. Illyefalvi a következő művekre válaszol ebben az írásában: 1. Matkó István: Bányász csákány. Patak 1668; 2. Póсахázi János: Görcsös bot. Kassa 1668; 3. Szathmárnémethi Mihály: Igazság próbakövinek nyert peri. Patak 1669; 4. Czeglédi István: Redivivus Jáfetke. Kassa 1669.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. II. 24.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)Sámbár/1/XVI

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)Sámbár/1/XVI		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> fiktív dialógus				
<i>Szerző</i> Czeplédi István				
<i>Cím</i> Redivivus Iaphetke, azaz Czeplédi Palkónak Dobroviczai Miklós praeceptorával való beszélgetése				
<i>Időpontja</i> 1669			<i>Helye</i> Kassa	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Czeplédi István	kassai prédikátor	szerző	+
2.	Kapi György	hunyadi főispán	az ajánlás címzettje	-
3.	Kátai Ferenc	Torna megye assessor	az ajánlás címzettje	-
4.	Palágyi Pál	?	üdvözlővers szerzője	+
5.	Dobroviczai Miklós	kassai ref. praeceptor	„dialogizáló”	+
<i>Azonosító adatok</i> RMK I 1082				
<i>A leírás alapja</i> RMNy IV. I 1082				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> E dokumentum csak érintőlegesen kapcsolódik ehhez a vitához, valójában a kassai hitvita dokumentuma.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. III. 18.	

Hitvitadokumentum-nyilvántartó lap

A dokumentum besorolása: 1661(-69)Sámbár/1/XVII

<i>A hitvita-dokumentum adatai</i>				
<i>A dokumentum besorolása</i> 1661(-69)Sámbár/1/XVII		<i>Típusa</i> belső forrás	<i>Jellege</i> nyomtatvány	
<i>Műfaja</i> traktátus				
<i>Szerző</i> Sámbár Mátyás				
<i>Cím</i> Három idvösséges kérdés. Most harmadszor megjobbítva kibocsátott				
<i>Időpontja</i> 1672			<i>Helye</i> Kassa	
<i>Kapcsolódó személyek</i>				
	<i>Név</i>	<i>Társadalmi funkció</i>	<i>Vitafunkció</i>	<i>Aktív/passzív</i>
1.	Sámbár Mátyás	jezsuita	szerző	+
2.	Szegedi Ferenc	egri püspök	mecénás (az ajánlás címzettje)	-
<i>Azonosító adatok</i> RMK I 1127				
<i>A leírás alapja</i> OSZK RMNy IV. I 1127				
<i>Megjegyzés a hitvita-dokumentumhoz</i> Sámbár az előszóban összefoglalóan reflektál az egész felső-magyarországi hitvitára.				

	<i>Munkalapadatok</i>	<i>Ellenőrzési adatok</i>
<i>Név</i>	Heltai János	
<i>Idő</i>	2004. III. 18.	